

İMAN-KÜFÜR İKİLEMİ ÖRNEĞİNDE KUR'ÂN'DA İKİLİ ANLATIM VE BUNUN DİNİ EĞİTİMDEKİ ÖNEMİ*

Halil İbrahim Karaarslan **

Öz

Kur'ân'ın anlatım üsluplarından biri de ikili anlatımdır. İkili anlatımı makalemizde kapsam olarak “dinen, aynı bağlamda, lafzen veya mânen olumlu-olumsuz (olumlu ve olumsuz) mânada kullanılan iki kelime ya da terkinin anlamlı bir bütünlük içinde anlatımı” çerçevesinde ele aldık. Kur'ân'da bu kapsamda ikili anlatım çok yoğun, konusal olarak çok boyutlu, kapsamlı ve detaylıdır. Bunların merkezinde ise iman-küfür ikilemi yer almaktadır. Çalışmamızda iman-küfür örneğini ele alarak ikili anlatımın yaygınlığını göstermeyi amaçladık. Bunu yaparken iman-küfür kavramlarının ve müradiflerinin Kur'ân'daki kullanımlarını tespit ederek bunları inanç boyutunda konusal anlamda tasnife tâbi tuttuk. Bununla yetinmeyerek başka çalışmalarda yer almayan ikili anlatımın genel anlamda eğitimdeki ve özel olarak dinî eğitimdeki öneminden, hangi açılardan tebliğde bir gereklilik arz ettiğinden, lafza, mânaya ve muhataba ne gibi katkıları olduğundan bahsettik.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, İkili Anlatım, Karşıtlık, İman-küfür, Dinî Eğitim.

BELIEF/UNBELIEF DUALITY IN THE QURAN IN THE CONTEXT OF DUAL NARRATION AND IT'S IMPORTANCE IN RELIGIOUS EDUCATION

Abstract

One of the narrative styles used in the Quran is dual narrative. In our article, we discussed dual narrative in the context of “conveying two words or expressions religiously, contextually, verbally or semantically in a positive-negative (positive and negative) sense, in a meaningful integrity”. In this context, dual narration in the Qur'an is very intense, topically multi-dimensional, comprehensive and detailed. Faith - blasphemy duality is at the center of these. In our work we aimed to show the prevalence of dual narrative by examining the case of faith-blasphemy duality. While doing this we determined the usages of faith-blasphemy concept with its synonyms and topically classified in terms of belief. Not content with this we discussed these subjects which were not part of other work; the importance of dual narrative in religious education, in which aspects it is necessary in communication, and what benefits it provided for words, meaning and people.

Keywords: Tafsir, Dual Narrative, Opposition, Belief-blasphemy, Religious Education.

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received: 22 Haziran 2020 / 22 June 2020
Kabul Tarihi / Date Accepted: 20 Ekim 2020 / 20 October 2020

BAİD 12
2020

* Bu makale Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde sürdürülen “Kur'ân'da İkili Anlatım ve Dinî Eğitimdeki Önemi” adlı doktora çalışmamızdan faydalanılarak yazılmıştır.

** Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri/Tefsir Anabilim Dalı Öğrencisi

e-mail: hikaraarslan@hotmail.com - Orcid ID: <http://orcid.org/0000-0001-7235-2089>

Atıf/Citation: Halil İbrahim Karaarslan, “İman-Küfür İkilemi Örneğinde Kur'ân'da İkili Anlatım ve Bunun Dinî Eğitimdeki Önemi” *BAİD 12* (Aralık 2020): 77- 103

İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir.

Plagiarism: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software.

Giriş

Kur'ân-ı Kerîm, hak ve bâtil konusundaki mesajlarını iletirken mukayese, diyalog, tartışma, soru-cevap, kıssa, temsili, tasvirî ve açıklayıcı anlatım gibi anlatım üsluplarını kullanmıştır. Onlardan biri de ikili anlatımdır.

İkili anlatım genel anlamıyla “iki kelime ya da terkinin anlamlı bir bütünlük içinde anlatımı” şeklinde tarif edilebilir. Dolayısıyla bu tarifi içine yaz-kış, arz-sema, ins-cin, gülme-ağlama gibi dini bağlamın dışındaki ikilikler girebildiği gibi namaz-zekât, muhacir-ensar gibi birlikte zikredildiği halde birbirine zıt olmayan kavram çiftleri başka bir ifadeyle ikilemler de girebilmektedir. Nitekim örneklerini verdiğimiz bu ikilemleri bütünüyle Kur'ân-ı Kerîm'de sıklıkla görmek mümkündür. Bu sebeple bu anlatım Kur'ân'ın bir âdeti (örfü) olarak görülmektedir.¹

İbn Âşûr (öl. 1970) zıt kavramlarla yapılan ikilem örneklerinin câhiliye dönemi şiirlerinde az görüldüğünü söyleyerek sadece Lebid'in bir şiirini örnek olarak aktarmıştır.² Bununla birlikte tezadı *mücâveretü'l-ezdâd* (zıtların yan yana gelmesi) adıyla terim anlamında ilk defa ele alan Sa'leb' (öl. 291/904) ise, bu konuda Mühelhil (öl. 525 [?]), Tarafe (öl. 564 [?]), Züheyr b. Ebu Süm'a (öl. 609 [?]), A'sa (öl. 7/629 [?]) gibi câhiliye şairlerinden on şiirle iştişhatta bulunmuştur.³ Dolayısıyla Kur'ân-ı Kerîm kadar yoğun olmamakla birlikte câhiliye dönemi şiirlerinde de tezat ikilemlerini görmek mümkündür.

Biz ise Kur'ân'daki ikili anlatımları “konteks içinde dini bağlamda lafzen veya manen olumlu ve olumsuz mânada kullanılan” ikilemler kapsamında değerlendirip iman-küfür örneğiyle ele alacağız. Nitekim âlimler, Kur'ân'ın âdeti olan ikili anlatımları örneklendirirken daha çok dinî mevzulardaki âyetleri seçmektedirler. Fakat dinî konular çok geniş olmasına rağmen örnek verdikleri âyetleri tebşîr ve inzârla sınırlı tutmaktadırlar. İbn Âşûr ise bunu biraz daha genişletip iman esaslarını ispat eden ve inkârcıların delillerini çürüten âyetleri de dâhil ederek⁴ itikadî konuların müsbet-menfî anlatımlarını da ikili anlatım kapsamında değerlendirmiştir. Oysa Kur'ân'da dini konulardaki ikili anlatımlar sadece itikadî mevzular ile terğîb ve terhîb ifade eden âyetlerle de sınırlı değildir.

Kur'ân'daki dinî konulara baktığımızda bunların pek çok boyutunun bulunduğunu ve bu boyutların her birisinin olumlu ve olumsuz anlamda iki yönlü

¹ Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn* (Beyrut: Mektebetü'l-Hilal, 1423/2002), 1/42; İbn Âşûr, Muhammed, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tunûsiyye, 1984), 29/299.

² İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 1/125.

³ Ebû'l-Abbâs Saleb Ahmed b. Yahyâ b. Zeyd b. Yesâr eş-Şeybânî, *Kavâidü's-sîr*, tah. Ramazan Abdü't-Tevvâb (Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 2. Baskı, 1995), 58.

⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 1/41.

olup genellikle Kur'ân-ı Kerîm'de bu yönleriyle bahsedildiğini ve çoğunlukla aynı bağlamda ele alındığını görmekteyiz.

Bu boyutları bazı ikilemleriyle birlikte şu şekilde sıralayabiliriz:

- **Konuların kendisi:** İman-küfür (itikad), adâlet-zulm (amel), takvâ-fucûr (ahlak) gibi.
- **Konuların vafı:** Hak-bâtıl, tayyîb-habîs, ma'ruf-münker gibi.
- **Konuların hükmü:** Emir-nehiy, helâl-haram gibi.
- **Konuların tebliği:** Tebşîr-inzâr, va'd-vaîd gibi.
- **Muhatabın tavrı:** Müsbet-menfi, itaat-isyân gibi.
- **Allah'ın isimleri:** Cemâl-celâl gibi.
- **Muhatabın âkıbeti:** Necat-helak, cennet-cehennem gibi.

İkili anlatım yapısal olarak ise, başta tıbak⁵ olmak üzere belâgattaki mukabele⁶ ve müşakale⁷ gibi konuları kapsamaktadır. Fakat bu konuların dışında değerlendirilen; müsbet-menfi veya emir-nehiy⁸ şeklinde kullanılan iki zıt kelimeye, birbirine muhalif iki kelimeye,⁹ ikisinden biri müphem olan kelimelere¹⁰ ve ikili terkiplere¹¹ dayalı ikili yapıları da kapsamaktadır.

Kur'ân'daki ikili anlatımların yapısal ve konusal olarak bu kadar geniş çaplı olması bu anlatım üslubuna verilen önemi göstermektedir. Dolayısıyla Kur'ân-ı

⁵ Belağat terimi olarak tıbak "Anlam bakımından aralarında zıtlık bulunan kelimelerin bir ibarede uyum içinde yer alması" anlamına gelmektedir. Ebû Ya'kub es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, nşr. Naîm Zerkûr (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2. Baskı, 1987), 423.

⁶ Belağat terimi olarak mukabele: "Bir söz içinde geçen iki veya daha fazla unsurdan sonra her birinin karşısını yahut ilgisini sırasıyla zikretmek" anlamına gelmektedir. İsmail Durmuş, "Mukabele" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim: 5 Ekim 2020). "*Hâlâ mı bâtıla inanıp Allah'ın nimetlerini inkâr edecekler?*" (*Ankebut*, 29/67) Kur'ân-ı Kerîm Meâli, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009). Ayrıca bk. el-Bakara 2/216; en-Nisâ 4/173; el-Mâide 5/54; et-Tevbe 9/58, 81; İsrâ, 17/57; el-Kıyâme 75/20-21; eş-Şems 92/9-10.

⁷ Müşakale bedî' ilminde "bir söz içinde aynı iki kelime arasındaki mana değil, biçim benzeşmesi" olarak tarif edilir. (bk. İsmail Durmuş, "Muşakale" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim: 5 Ekim 2020). *Onlar tuzak kuruyorlar(mekr)*. Allah da *onların bu tertiplerini başa çıkarttı(mekr)*..."(*el-Enfâl* 8/30) ayetinde aynı iki kelime farklı iki manada kullanılarak biri olumsuzlanırken öteki olumsuzlanmaktadır.

⁸ *Bana şükredin, sakın nankörlük etmeyin.*" (*el-Bakara* 2/152) Ayrıca bk. en-Nahl 16/91.

⁹ Kelimeler arası muhaliflik ilişkisi itâat-isyân gibi zıtlık, itâat etme-itâat etmeme gibi olumsuzluk ya da lazım-malzum gibi gereklilik ilişkisi değil, birbirini tüketmeyen yani biri varken öteki de olabilecek olan fakat dinen olmaması istenen iki unsurun karşılaştırılması ilişkisidir. "*Allah, alışverişi helâl, faizi haram kılmıştır.*"(*el-Bakara* 2/275) ayetindeki alışverişin haram kılınması aken faizin haram kılınmasını zorunlu kılmamaktadır. Dolayısıyla kelimeler birbirine zıt değil, muhaliftir.

¹⁰ *Onlar ateşe çağırırılar, Allah ise cennete çağırır...*"(*el-Bakara* 2/221). Ayrıca bk. Âl-i İmrân 3/136-7.

¹¹ İkilemin her iki yanı da tek bir kelime değil, kelimelerden oluşmaktadır. Bk. el-Bakara 2/282; el-Mâide 5/109; el- İsrâ 17/85.

Kerîm'in sadece konularının değil, o konuları aktarırken kullanılan anlatım üsluplarının da rehber edinilmesinin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu anlatım üsluplarından biri de ikili anlatımlardır. Zira muhatabın ikna edilememesi, fikri kaymaların yaşanması, hak ve bâtılın birbirine karışması tek yönlü anlatımdan kaynaklı sıkıntılardır. İfrat ya da tefrite düşülmesine, mevzuların alanının iyice tespit edilememesine, yanlış ve eksik anlaşılmalara, diğer mevzularla karıştırılmasına, kavram kargaşasına ve dolayısıyla mevzuların farklı anlaşılmasına sebep olmaktadır. Bu sebeple ikili anlatımın, Allah'ın maksadının iyi anlaşılması anlamında tefsir usulündeki, bu maksadın iyi aktarılması anlamında ise dini eğitimdeki önemi ortaya çıkmaktadır.

İkili anlatımla ilgili yapılan çalışmalara baktığımızda Hatice Görmez'in "*Kur'an-ı Kerîm'in İkili Anlatım Üslubu Bağlamında Terğîb ve Terhîb*" adlı çalışmasını görmekteyiz. Ele alınan konular aynı olsa da bu çalışmada konunun merkezinde terğîb-terhîb varken bizim çalışmamız da iman-küfür ikilemi bulunmaktadır. Yazar bu çalışmada terğîb-terhîb üslubuna değinmiş olmakla birlikte bu üslubun insana, lafza ve mânaya ne gibi katkıları olduğundan bahsetmemiştir.¹² Ayrıca yapısal anlamda makalenin kapsamına giren diğer bir çalışma *et-Tekabül ve't-temasül fi'l-Kur'an* adlı eserdir.¹³ Bu kitap belâgat konularından tıbak ve müşakale üzerine yapılmış kapsamlı bir araştırmadır. Tıbak bizim konumuzla ilgili önemli bir belâgat kavramıdır. Bu çalışmada zıtlıklar, özellikle lafız üzerinden ele alınmıştır. Fakat bizim çalışmamız ikili anlatım olduğundan, lafızların dışında mâna ile kurulan iklimler ve tıbakın dışındaki yapılar da önemlidir. Ayrıca bu çalışmada konunun dinî eğitimdeki önemine hiç değinilmemiştir.

Muhatabın sorumluluğu açısından Kur'ânî konuların kendisi farklı kategorilere tâbi tutulabileceği gibi itikadî (iman-küfür), amelî (adâlet-zulm) ve ahlakî (takvâ-fucûr) olmak üzere klasik bir tasnifle üçe de ayrılabilir. Bu başlıkların altına giren ikilemleri ve çerçevesini yukarıda çizdiğimiz farklı boyutları düşündüğümüzde onlarca ikilem karşımıza çıkmaktadır. Onların her birisini bu çalışmaya sığdırmak imkânsızdır. Bu yüzden çalışmamızda ikili anlatım bağlamında Kur'an-ı Kerîm'de yer alan itikadî konulardaki iman-küfür ikilemini detaylıca incelemeye çalışacağız. Bu örneği seçme nedenimiz ise Kur'an'ın temel ikilemi olmasıdır.

1. İman ve Küfür Kavramlarının Lügavî Anlamları

1.1. İman Kavramı

Îmân (ایمان) kelimesi *e-m-n* (امن) kökünden türemiştir. Bu kökten gelen farklı mastarlar vardır. *Emânet* (امانة) mastarı "güvenilir, doğru ve emin olmak",

¹² Hatice Görmez, *Kur'an-ı Kerîm'in İkili Anlatım Üslubu Bağlamında Terğîb ve Terhîb* (İstanbul: Kuramer, 2017).

¹³ Fayız Arif Kar'an, *Tekabül ve't-temasül fi'l-Kur'ânî'l-Kerim* (Ürdün: Camiatu Yermuk, 2006).

“başkasına güven vermek” mânalarına gelir ve “kandırmak”, “aldatmak” anlamındaki *hiyânet* (خيانة) kelimesinin zıddıdır.¹⁴ *Emn* (امن) ve *emân* (امان) mastarları ise “emniyette ve güvende olmak”, “herhangi bir korkuya karşı kendini güvende hissetmek”, “korkmamak” anlamında gelir ve “korkmak” mânasına gelen *havf* (خوف) lafzının zıddıdır.¹⁵ Bu mastarlar ikinci baptan gelince “güvenmek”, “itimat etmek” mânalarında *if’âl* babının mastarı olan *iman* kelimesiyle eş anlamda da kullanılmaktadır.¹⁶ *Tef’îl* babının mastarı olan *te’mîn* (تأمين) ise “güvence vermek” ve “güven (garanti) altına almak” anlamlarına gelir.

Sözlükte “korkutma” anlamına gelen *ehâfe* (اخف) fiilin zıddı olarak zikredilen kelime ise *âmene* (أمن) dir.¹⁷ Bu fiilin mastarı olan *iman*; sözlükte “güven duymak”, “(bşe) güveni olmak”, “tasdik etmek”, “haber getiren kişinin yalancı olmadığından emin olmak”¹⁸ gibi anlamlara gelmektedir. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de iman kelimesinin bu sözlük anlamıyla kullanıldığı olmuştur. “...’Her ne kadar doğru (sâdık) söylesek de sen bize inanmazsın (mümin)’ dediler.” (Yûsuf 12-17)¹⁹ âyetindeki iman ile sözlük anlamı olan *tasdik etme* kastedilmektedir. Bu konuda İbn Manzûr (öl. 711/1311) müfessirler arasında ihtilaf olmadığını belirtmektedir.²⁰ Yani âyette “Biz doğru söylesek de sen bizi doğrulamazsın” denilmektedir. Doğrulamak (tasdik), iman kelimesinin diğer sözlük anlamı olan “güven duymanın” ifade ve izhar edilmesidir.

1.2. Küfür Kavramı

K-f-r (كفر) kökünden gelen *kefr* mastarı sözlükte “örtme” mânasına gelirken²¹; *küfr* mastarına ise imanın zıddı olarak “isyân etmek, kaçınmak”²² anlamları verilmektedir. Bununla birlikte kefr mastarının da “inkâr etme” (cuhûd)²³ mânasında olduğu ya da tam tersi küfr mastarınının da “örtme” anlamına geldiği

¹⁴ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisanü'l-arab*, (Beyrut: Dâru Sadr, 1414), “emn”, 13/22.

¹⁵ Murteza ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmus*, thk. Heyet (Beyrut: Dâru'l-Hidaye, t.y.), “emn”, 34/184. Bu manası için bk. Âl-i İmrân 3/154; Mâluw Luwis, *Muncid fi luğa*, (Tahran: y.y., 1383), “emn”, 18.

¹⁶ Luwis, “emn”, 18.

¹⁷ Zebîdî, “emn”, 34/193.

¹⁸ el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*. thk. M. İvaz (Beyrut: Dâru İhyâit-Turâsî'l-Arabî, 2001), “emn”, 12/313; İbn Manzûr, “emn”, 13/23; Zebîdî, “emn”, 34/186.

¹⁹ Kur’ân-ı Kerîm Meâlî, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009).

²⁰ İbn Manzûr, “emn”, 13/23.

²¹ “Kefr” kelimesine verilen diğer isimler olan köy, kabir, gece karanlığı da Örtme manası ile ilişkili olgulardır. bk Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-ayn*. thk. M. Mehzûmî ve İ. es-Semarrâî, (Mektebetu'l-Hilâl, t.y.), “kfr”, 5/356; Ebu Bekr Muhammed b. Hasan el-Ezdî, *Cemheratu'l-luğa*, thk. Remzi Munir, (Beyrut: Dâru'l-İlm, 1987), “kfr”, 2/786; Rağîb el-İsfehânî, *Mufredâtu elfâzi'l-Kur’ân*, thk. S. ed-Dâvûdî, (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, Beyrut: Dâru'ş-Şamiyye, 1412), “kfr”, 716.

²² el-Ferâhîdî, “kfr”, 5/356.

²³ Ebu'l-Hasan, Ali b. İsmail el-Mursî, *el-Muhkem ve'l-muhiti'l-a'zam*, thk. Abdulhamid Hindâvî, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000), “kfr”, 7/3.

belirtilmektedir. Dolayısıyla “örtme” ve “inkâr etme” anlamları birbiriyle ilişkilendirilerek küfür mastarına, “hakkı bâtil ile gizlemek”,²⁴ “hakka karşı kalbini örtmek”²⁵ anlamları da yüklenmektedir. Öte yandan küfür mastarıyla birlikte *küfür* ve *küfrân* mastarları *şükürün* zıddı olarak “nimetin inkârı ve görmezden gelinmesi” yani “nankörlük” mânasına gelmektedir.²⁶ Fakat küfür kelimesi mef'ûlünü harfi cersiz aldığı anda “örtme” ve “nankörlük” mânasına gelirken,²⁷ mef'ûlünü ب harf-i ceriyle aldığı anda “inkâr etme” mânasına gelmektedir. Küfür kelimesi terim olarak “Din adına tebliğ ettiği hususlarda peygamberi tasdik etmemek”, “ona inanmamak”²⁸ anlamında kullanılmaktadır.

Kök itibarıyla iman kelimesine verilen “güven duyma” ile küfür kelimesine verilen “örtme” anlamlarının Tevrat ve İncil'in aslı dillerinde de var olduğu görülmektedir. Bu da bu kelimelerin temel anlamlarının çok uzun süreler değişmeden korunduğunu göstermektedir.²⁹

2. Kur'an'da İman-Küfür İkilemlerinin Boyutları

İman ve küfür kelimelerin sözlük anlamları olan “güven duyma” ve “örtme” anlamları arasında tezatlık yok gibidir. İman ile küfürün karşıtlığı ise karşımıza Kur'an-ı Kerim ile birlikte çıkmaktadır.³⁰ Hatta Kur'an-ı Kerim'de “küfür”, sözlükteki zıddı olan “şükür” lafzıyla zaman zaman ele alınsa bile ekseriyetle imanın zıddı olarak ele alındığı göze çarpmaktadır. Çünkü Kur'an kendi semantik alanı içinde bu kelimelere sebep-sonuç ilişkisi içerisinde tasdik ve tekzîb mânaları da yüklemektedir. Kur'an'ın semantik alanı içinde iman, Allah'ı ve elçisinin getirdiklerini tasdik etme anlamına gelirken, küfür ise Resûlullah'ın getirdiklerini tekzîb etme mânasına gelmektedir.³¹ Dolayısıyla iman, tasdik

²⁴ Amr bin Muhammed Necmettin Nesefî, *Talebetu't-talebe*, (Bağdat: Mektebetu'l-müsenâ, 1311), “kfr”, 1/72.

²⁵ bk el-Ezdi, “kfr”, 2/786; el-Ezherî, “kfr”, 10/112; İbn Manzûr, “kfr”, 5/145; Zebîdî, “kfr”, 14/54.

²⁶ Ebu Nasr İsmail b. Hammad Cevherî, *Sihah tacu'l-luğa*, thk. Ahmed Abdülğaffar, (Beyrut: Daru'l-İlm, 1987), “kfr”, 2/807; İbn Manzûr, “kfr”, 5/144; İzutsu “örtme” anlamını hiç dile getirmeyip nankörlük manasını, küfür kavramının aslı manası olarak aktarmaktadır. (Toshihiko İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, (Yeni Ufuklar Neşriyat, t.y.), 28-29. Fakat aslı manasının örtme olduğu, nankörlüğün ise bu manaya tabi olduğu sözlüklere bakılınca anlaşılacaktır.

²⁷ Müslüman olduktan sonra bir daha şiiir söylemediği kaydedilen Lebid b. Rebia (öl. 41) divanında yer alan ve “Bulutların yıldızları örttüğü gecede” anlamına gelen *فِي لَيْلَةٍ كَفَرَ النُّجُومَ* ifadesinde *kefera* fiilini harf-i cersiz kullanır. (bk. Lebid b. Rebia, Ebu Ukeyl el-Amirî, *Divanu Lebid b. Rebia*, (Dârul-Marife, 2004), 1/111).

²⁸ Mustafa Sinanoğlu, “Küfür”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Erişim 5 Ekim 2020).

²⁹ Hatice Nuray Şahin, *Vahiy sürecinde E-M-N Ve K-F-R Kökleri Üzerine Semantik Çalışma* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 88-89.

³⁰ Yunus Ekin, *Kur'an'a Göre Küfür Kavramı*, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000), 265.

³¹ Ebu'l-Beka Eyyub b. Musa, el-Kırîmî, *el-Külliyât mucemun fî'l-mustalahat ve'l-furûkî'l-lugaviyye*, thk. Adnan Derviş-Muhammed el-Mısırî, (Beyrut: Muessetu'r-Risale, t.y.), “kfr”, 764.

mânasına gelir, tasdik de tekzîbin zıddıdır. Bu sebeple iman da küfrün zıddıdır.³² Şimdi iman-küfür kelimelerinin Kur'ân-ı Kerîm'deki birlikte kullanımlarını inceleyelim.

Kur'ân-ı Kerîm'de *k-f-r* kökü 536 kez, *emn* ve türevleri ise 908 kez zikredilmektedir. Bu zikrin kahir ekseriyeti, 841 kez zikredilen *if'âl* babının mastarı olan iman ve türevleridir. Kur'ân bağlamında "inkâr etme" ve "yalanlama" mânasında imanın zıddı olan küfr ve türevleri ise 500'e yakın kez zikredilmektedir.³³

Küfr ve iman sözcükleri ve türevleri, birbirinin zıddı olarak yaklaşık 150 âyette birlikte kullanılmaktadır.³⁴ Ayrıca aynı âyette olmasa da aynı bağlamda ikileme girdiği pek çok yer vardır.³⁵ Bunlara bir de iman-küfür ikileminin bir yönünü lafzen -yani iman ve küfür kavramlarından biriyle- diğerini de mânen zıddı olan lafızlarla yapılan ikili anlatımları da dâhil ettiğimizde rakam artmaktadır. Rakam, iman ya da küfrün hangisinin sabit olduğuna göre değişmektedir.

Bazen bu ikilemlerde küfür sabit olup karşısında manevi zıddı olan ve imanla aynı yönde değerlendirilen kelime ya da terkipler kullanılmaktadır. Örneğin ikilemin bir tarafında küfr kelimesi varken diğer tarafında iman kelimesi değil onun yerine hidâyet,³⁶ tevbe,³⁷ fi sebîlillah,³⁸ İslâm,³⁹ i'tesım billah (Allah'a dayanma),⁴⁰ takvâ⁴¹ ve benzeri⁴² kelime ya da terkipler bulunabilmektedir. Bunları da değerlendirmeye kattığımızda küfür kavramının en az 320 kez iman kapsamındaki karşıtlarla⁴³ düalıteye girdiği anlaşılmaktadır.

Başka bir açıdan iman-küfür kavramları arasındaki ikilem, birisinde özne diğerinde nesnede tecelli edebilmektedir. Küfrün öznesi kâfirle, imanın nesnesi Allah ve resulü arasındaki ikili anlatım gibi.⁴⁴ Yani âyetlerde kâfirle Allah ya da

³² İbn Manzûr, "kfr", 13/21; bk. U'de Halil, Ebû U'de, *Tedavvürü'd-dilali beyne lugati's-şiri'l-cahiliyye ve lugati'l-Kurâni'l-Kerim*, (Ürdün: Mektebetu'l-Menar, 1975), 272.

³³ Bu mananın dışında Kur'ân-ı Kerîm'de, bağışlama manasında tefil babından gele³³ (keffera) ve türevleri 16, nankör anlamındaki kefür (كفور) 12, nankörlük anlamında küfrân (كفران) ve cennet içeceği olarak isimlendirilen kâfûr (كافور) ise birer kez zikredilmiştir. Bir de nankörlük manasında yine fiil olarak 10 yerde kullanılmaktadır.

³⁴ Bazıları için bk. el-Bakara 2/88, 108; Âl-i İmrân 3/86, 90, 100, 106, 167, 177, 193; en-Nisâ 4/170; et-Tevbe 9/23; en-Nahl 16/106; Mü'min, 40/10; et-Teğâbûn 64/2.

³⁵ bk. el-Bakara 2/276-7; 99-100; Âl-i İmrân 3/112-6, 149-51, 175-6; en-Nisâ 4/18-9, 56-57, 161-2; el-Mâide 5/9-10, 35-6, 64-5, 67-8, 110-11; Tevbe, 68-72; 47/33-34; 57/20-21; 71/26-8.

³⁶ el-Bakara 2/38-9; Âl-i İmrân 3/55.

³⁷ el-Bakara 2/160-1.

³⁸ Âl-i İmrân 3/13.

³⁹ Âl-i İmrân 3/19, 20-21, 80; et-Tevbe 9/74; Lokman, 31/22.

⁴⁰ Âl-i İmrân 3/101; el-Enfâl 8/49-50.

⁴¹ Âl-i İmrân 3/196-8; en-Nisâ 4/131.

⁴² en-Nisâ 4/101; el-Mâide 5/3; el-A'râf 7/66-7; el-Enfâl 8/30.

⁴³ Kar'an, et-Tekâbul ve't-temâsül, 348.

⁴⁴ et-Tevbe 9/2, 3, 40; Hûd 11/7, 27-8.

Resûlullah arasında ikili anlatım yapılabilmektedir. Kâfir küfrün faili ve öznesi iken, Allah ise imanın mef'ûlü ve nesnesidir.

Bununla birlikte iman ve küfür kavramlarından birisi çok zikredilip aynı bağlamda diğeri (iman ya da küfür)⁴⁵ veya manevî zıddı⁴⁶ bir kez zikredilebilmektedir.

Ayrıca iman ve küfür kavramlarının ikisinin birlikte kullanımıyla değil de, bu kavramlardan birinin aynı bağlamda müsbet ve menfî kullanımıyla da iman-küfür ikilemi aktarılabilir. “...Oysa Süleyman... küfre girmedi. Fakat şeytanlar, küfre girdiler.” (el-Bakara 2/102) âyetinde küfür kelimesi “küfre girmedi-girdi” ifadesiyle, “...öylesi var ki ona (Kur'ân) inanır; ...öylesi de var ki ona inanmaz...” (Yûnus 10/40)⁴⁷ beyanındaki iman kelimesi ise “inanır-inanmaz” ifadesiyle aynı bağlamda müsbet-menfî formlarında kullanılmak suretiyle ikili anlatıma girmektedir.

İkili anlatıma giren bütün bu yapı ve örnekleri düşündüğümüzde küfür kavramının düaliteye girmeden tek başına zikredildiği yerlerin ender kalacağı anlaşılacaktır.

Diğer taraftan “iman” kavramı ile küfür yerine dinen olumsuzlanan başka bir kelimenin kullanımıyla oluşturulan ikilemler açısından Kur'ân-ı Kerim'e baktığımızda “iman” lafzı ve türevlerinin mânen karşıtlarının, şirk,⁴⁸ tezkîb⁴⁹ nifak,⁵⁰ fîsk,⁵¹ cürm,⁵² zulm,⁵³ isyân⁵⁴ gibi sözcüklerle aktarıldığını görmekteyiz. Bu tarz ikili anlatımlar en az 370 kez karşımıza çıkmaktadır.⁵⁵ Bunların dışında yukarıda belirttiğimiz tekrarlar ve iman kelimesinin olumlu-olumsuz kullanımlarını da dâhil edince rakam ciddi anlamda yükselecektir.

Bu veriler ekseninde Kur'ân-ı Kerim'e bakıldığında konuların doğrudan ya da dolaylı iman-küfür karşıtlığı üzerine inşa edildiği anlaşılacaktır.⁵⁶ Dolayısıyla iman-küfür ikilemini müstakil başlık altında inanç konusu kapsamında tasnif etmiş olsak da ibadet, ahlak, sosyal hayat, ahiret gibi her bir mevzunun anlatımındaki lafızlarda ya da o lafızların ruhunda temel ikilem olarak görmek

⁴⁵ el-Bakara 2/89-91, 102; Âl-i İmrân 3/56-7; 72-73, 90-1, 99, 106, en-Nisâ 4/150-2; 155-6; el-Mâide 5/67-8; 72-81.

⁴⁶ Âl-i İmrân 3/55; en-Nisâ 4/101, 102; el-Enfâl 8/34-38; et-Tevbe 9/4.

⁴⁷ bk. el-Mâide 5/41; el-A'râf 7/87; et-Tevbe 9/113; el-İsrâ 17/105.

⁴⁸ bk. el-Mâide 5/82; et-Tevbe 9/17-18, 28.

⁴⁹ bk. el-A'râf 7/72.

⁵⁰ bk. el-Hadîd 57/12-13.

⁵¹ bk. Âl-i İmrân 3/110; es-Secde 32/18; el-Hucurât 49/11.

⁵² bk. Tâhâ 20/74-75.

⁵³ el-En'âm 6/82.

⁵⁴ el-Hucurât 49/7.

⁵⁵ Kar'an, 2006, s. 448.

⁵⁶ Arkoun, Kur'ân-ı Kerim'de Mümin/kâfir merkezli iki kutuplu bir söylemin olduğunu ifade etmektedir. (bk. Muhammed Arkoun, *Kur'ân Okumaları*, çev. Ahmet Zeki Ünal (İstanbul: İnsan Yayınları, 1995), 68.

mümkündür. Ayrıca iman ile küfrün nesnesi Allah ile mâsivâ olduğu gibi öznesi mümin ile kâfir ve neticesi cennet ile cehennem olabilmektedir.

Her açıdan iman ve küfür merkezli ikili bir yapı arz eden Kur'ânî anlatımlar, iman ve küfrün bir araya gelemeyeceğini,⁵⁷ küfrün olduğu yerde imanın olamayacağını⁵⁸ bize göstermektedir. Küfredenlerin iman etmemesi,⁵⁹ bâtila inanıp Allah'ı inkâr etmesi,⁶⁰ bazılarının iman ettikten sonra inkâr etmesi,⁶¹ imana karşı küfrü satın alması⁶² Allah'ın mümine imanı sevdirep, inkârı çirkin göstermesi,⁶³ meleğe, müminlere yardımcı olmayı, kâfirleri öldürmeyi emretmesi,⁶⁴ iman-küfür ikilemlerinin farklı şekillerdeki anlatımıdır.

İman ve küfrün nesnesi olan ikilemler Allah-mâsivâ olduğu gibi peygamber-kâhin, Kur'ân-kehânet, diriliş-yok oluş da olabilmektedir. Bu ikilemler, konular üzerinden anlatılırken bazen bu konuların ortak paydası olan iman-küfür üzerinden de anlatılabilmektedir.

İtikadî mevzular tek bir âyette iman-küfür ikilemiyle aktarılmaktadır. “*Ey iman edenler! Allah'a, Peygamberine, Peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman edin. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününü inkâr ederse derin bir sapıklığa düşmüş olur.*” (Âl-i İmrân 3/136) âyetinde temel inanç esaslarımız olarak saydığımız hususlar olan Allah'a, Peygambere, kitaplara, meleklerle, ahirete iman emredilirken diğer taraftan bunların inkârı dolaylı olarak nehyedilmektedir. Şimdi bu hususların her birisi ile ilgili ikili anlatımları ele almaya çalışalım.

2.1. Tevhid-Şirk, Allah-Mâsivâ

Kur'ân-ı Kerîm'in ana mesajı, tevhiddir. Başka bir ifadeyle Kur'ân, çağrısını Allah'ın varlığından öte birliğine iman üzerine ikame eder. Kur'ân bağlamında imanın zıddı küfür olduğu gibi tevhidin zıddı ise şirktir. Yani tevhidin olduğu yerde şirk, şirkin olduğu yerde tevhitten bahsetmek mümkün değildir.

Tevhid tek ve bir olmak anlamına gelen v-h-d (وحد) kökünden türeyen *tef'il* babı mastarı olup “ (bir şeyi) birlemek, bir tek olduğuna iman etmek” anlamına gelmektedir.⁶⁵ *Şirk* ise ş-r-k (شرك) kökünden türeyen ve “ortak olmak”,

⁵⁷ bk. el-Bakara 2/108; et-Tevbe 9/66; en-Nahl 16/106.

⁵⁸ bk. el-Bakara 2/6; et-Teğâbûn 64/2.

⁵⁹ bk. el-Bakara 2/88.

⁶⁰ el-Ankebût 29/52.

⁶¹ bk. Âl-i İmrân 3/86; en-Nahl 16/106.

⁶² bk. Âl-i İmrân 3/177.

⁶³ el-Hucurât 49/7.

⁶⁴ el-Enfâl 8/12.

⁶⁵ bk. el-Ferâhîdî, “vhd”, 3/281; el-Ezherî, *Tehzibu'l-luğa*, “vhd”, 5/125; Ebu'l-Kasım, Zemaşerî, *Esâsu'l-belâğâ*, thk. Muhammed Basîl (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998), “vhd”, 2/323; İbn Manzûr, “vhd”, 3/450.

“ortaklık”; “ortak koşmak, (bir şeyi başka bir şeyin) ortağı görmek” anlamındaki bir mastardır. Şirk koşana *müşrik*, şirk koşulana *şerik* denmektedir.⁶⁶

Ortak edinmek anlamına gelmesinden ötürü şirkin mahiyetinde ikilik vardır. Dini bağlamda ortak (mâsivâ) olumsuzlanıp kendisine ortak koşulan (Allah) olumlandığı için şirkin geçtiği her yerde zimnen de olsa konumuz dâhilindeki ikili anlatım vardır. Bununla birlikte zimnen olmayıp da lafzen ya da mânen bir şekilde metinde yer alan ikili anlatımları incelediğimizde ortaya şu sonuç çıkmaktadır:

Kur'an'da şirk köküne bağlı 168 kelime yer alırken bunların 165'i “Allah'a bir şeyi ortak kılmak” anlamındadır.⁶⁷ Bu mânanın zıddı tevhid kelimesi lafzen zikredilmemektedir. Bununla birlikte tek başına toplamda 67 kez zikredilen *vahde*, *vâhid* kelimeleri “Allah'ı birlemek” mânasına gelen terkiplerle 27 kez kullanılmaktadır.

Bunların yedisinde şirk-tevhid⁶⁸ ikilemi aynı bağlamda lafzen zikredilmektedir. Bununla birlikte şirkin, tevhid kelimesine ya mürâdif,⁶⁹ muhalif⁷⁰ ve mukabil⁷¹ kelimelerle ya terkiben⁷² ya da mânen⁷³ toplamda 100'ü aşkın yerde ikili anlatıma girdiği görülmektedir. *Vahde*, *vâhid* kelimeleri ise ya zıddıyla⁷⁴ ya şirk kelimesine mürâdif⁷⁵ veya muhalif⁷⁶ bir kelimeyle ya da terkiben⁷⁷ toplamda 21 yerde ikileme konu olmaktadır.

⁶⁶ el-Ezdî, “şrk”, 2/733; el-Ezherî, “şrk”, 10/12; el-Cevherî, “şrk”, 4/1593-1594.

⁶⁷ Muhammed Fuad Abdülbâki, *el-Mu'cemu'l-mufherres* (Kahire: Dârü'l-Hadîs, 1422/2001), 466-469.

⁶⁸ Lafzen: el-En'âm 6/19; et-Tevbe 9/31; er-Ra'd 13/16; el-Kehf 18/110; el-Mumin 40/12, 84; Fussilet, 41/6.

⁶⁹ Mürâdif: İman/şirk (el-Bakara 2/221; el-Mâide 5/82; et-Tevbe 9/17-8, 28, 113; Yusuf 12/106; en-Nahl 16/99-100; en-Nûr 24/3; el-Ahzâb 33/73; el-Fetih 48/5-6; Beyyine, 98/6-7); İslâm/şirk (Âl-i İmrân 3/64; el-En'âm 6/14); hanîf/şirk (el-Bakara 2/135; Âl-i İmrân 3/67, 95; el-En'âm 6/79, 161; Yûnus 10/105; en-Nahl 16/120, 123; el-Hac 22/31).

⁷⁰ Muhalif: hidayet/şirk (el-En'âm 6/88, 148-9); takvâ/şirk (et-Tevbe 9/36).

⁷¹ Mukabil: Allah/şerik-mâsivâ (en-Nisâ 4/36; el-En'âm 6/41, 81, 136; el-A'râf 7/190, 195; Yûnus 10/18, 28-9, 34, 35, 66, 71; Hûd 11/54; Yusuf 12/38; er-Ra'd 13/16, 33; en-Nahl 16/35, 86; el-Kehf 18/26, 38, 42, 110; el-Hac 22/26; en-Nûr 24/55; Sebe 34/27; Fâtir 35/40; el-Mumtehine 60/12; ec-Cin 72/2, 20); Allah/Müşrik (et-Tevbe 9/1, 3, 7; Yusuf 12/108; el-Kasas 28/87; el-Mumin 40/42).

⁷² Terkib: el-En'âm 6/106; el-Hicr 15/94; en-Nahl 16/1; el-Muminûn 23/91-2; en-Neml 27/59, 63; el-Kasas 28/68; el-Ankebût 29/65; er-Rûm 30/33, 40; ez-Zümer 39/67; el-Mumin 40/73-4; et-Tûr 52/43; Haşr, 59/23; Beyyine, 98/1-5.

⁷³ Mânen: el-Bakara 2/105; el-Mâide 5/72; el-En'âm 6/41, 64, 78-9; et-Tevbe 9/4, 5, 6, 33; er-Ra'd 13/36; en-Nahl 16/3, 54; el-Muminûn 23/59; el-Kasas 28/62, 74; el-Ankebût 29/8; er-Rûm 30/31; ez-Zümer 39/65-6; Fussilet, 41/47; eş-Şûrâ 42/13; Saf, 61/9.

⁷⁴ Zidd: vâhid/selâse (en-Nisâ 4/171; el-Mâide 5/73) vâhid/isnân (en-Nahl 16/51).

⁷⁵ Mürâdif: vâhid/müreferrik (Yusuf 12/39; es-Sâd 38/5, 65).

⁷⁶ Muhalif: vâhid/küfr (el-Bakara 2/161-3); vâhid/tevellv (el-Enbiyâ 21/108).

⁷⁷ Terkib: el-A'râf 7/70; ez-Zümer 39/45; el-Mumtehine 60/4; en-Nahl 16/20-2; el-İsrâ 17/46; ez-Zümer 39/4.

Allah, kendisine ortak (şerik) olarak görülen hiçbir şeyi (mâsivâ) kabul etmez ve kendisinin tek olduğunu ifade eder. *"...Allah'ın birliğine iman ettik, ona şerik saydıklarımızı da inkâr ettik" dediler.*" (el-Mumin 40/84) âyeti ise Allah-mâsivâ, tevhid-şirk ve iman-küfür düalitelerinin aynı âyette zikredildiği mümtaz bir örnektir. Bu karşılaştırmada Allah'ın gerçek ilah olduğu (müsbet), mâsivânın ise ilah olmadığı (menfi) aynı anda ifade edilmektedir. Mâsivâdan bazıları ise âyetlerde hususi olarak zikredilerek farklı açılardan Allah ile ikilem içerisinde ele alınmıştır. Onlar put,⁷⁸ cin,⁷⁹ melek,⁸⁰ insan,⁸¹ gece, güneş, ay,⁸² şeytan⁸³ ve nefistir.⁸⁴

Allah hakkında pek çok şerik ihdas, edilebildiği gibi şirkin de pek çok boyutu vardır. Allah-mâsivâ düalitesinde gerçekleşen şerik ihdası ulûhiyyet,⁸⁵ rubûbiyyet⁸⁶ ve ubûdiyyet⁸⁷ merkezinde olmak üzere çeşitli şekillerde gerçekleşebilmektedir. Bu üç yönünde birbiriyle sıkı irtibatı vardır. Zira rab olmayan ilah olamayacağı gibi ilah olmayana da ibadet edilmez.

Bu üç boyutlu tevhid çağrısının her bir yönünün ikili anlatımla aynı bağlamda anlatıldığı eşsiz bir âyet vardır. *"De ki: "Ey Ehl-i kitap!.. "Allah'tan başkasına ibadet etmeyelim. (ubûdiyyet) O'na hiçbir şeyi şerik koşmayalım, (ulûhiyyet) kimimiz kimimizi Allah'tan başka rab edinmesin. (rubûbiyyet)" (Âl-i İmrân 3/64).* Bu âyette ibadet ve rab edinme ayrı ayrı cümlelerle ve başkası için değil, Allah için emredilmek suretiyle lafzen iki konuda da ikili anlatım yapılmaktadır. Allah'a şirk koştuktan nehye gelince "başkasını ilah edinme nehyedilip sadece Allah'ı ilah edinmenin emredilmesi" mânasını gerektirmesinden ötürü burada da mânen ikili anlatım yapılmaktadır.

⁷⁸ bk. el-Bakara 2/257; en-Nisâ 4/51, 60, 76; el-Mâide 5/90-2; el-A'râf 7/138-140; en-Nahl 16/36; el-Enbiyâ 21/51-6; eş-Şuarâ 26/77; el-Ankebût 29/17, 25; ez-Zümer 39/17.

⁷⁹ bk. el-En'am 6/100.

⁸⁰ bk. el-İsrâ 17/40; Sebe, 34/41, 37/149-50; Zuhuf, 43/19

⁸¹ bk. el-Bakara 2/258; Âl-i İmrân 3/79-80; en-Nisâ 4/171; el-Mâide 5/73, 116; et-Tevbe 9/30-31; en-Nahl 16/51.

⁸² bk. el-En'âm 6/76-79; en-Neml 27/24; Fussilet 41/37

⁸³ bk. el-Bakara 2/268; en-Nisâ 4/117, 119. el-A'râf 7/30; 16.99-100; Yâsin, 36/60; 43.61-62.

⁸⁴ bk. Tâhâ 20/14-16; el-Furkân 25/43.

⁸⁵ Başta bu bağlamda Kur'an-ı Kerim'de 36 kez farklı formlarda tekrar edilen لا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ hakikati yer almaktadır. Ulûhiyyet açısından diğer Allah-masiva ikilemleri için bk. Âl-i İmrân 3/62; el-En'âm 6/19, 46; el-A'râf 7/59; et-Tevbe 9/31; el-Kasas 28/71,72; Fussilet, 41/6; et-Tûr 52/43.

⁸⁶ bk. Âl-i İmrân 3/64; el-En'âm 6/164; et-Tevbe 9/31; Yûsuf 12/39; el-Kehf 18/14 el-Enbiyâ 21/52-56; eş-Şuarâ 26/28-29.

⁸⁷ bk. el-Bakara 2/21-22, 83, 133; en-Nisâ 4/36; el-En'âm 6/56; el-A'râf 7/70, 180-181; Yûnus 10/104; Hûd 11/50, 61, 84; el-Kehf 18/110; Tâhâ 20/54; el-Hac 22/18; el-Muminûn 23/23; en-Nûr 24/55; en-Neml 27/43; el-Kasas 28/88; el-Ankebût 29/17, 56; er-Rûm 30/31; ez-Zümer 39/17, 65-66; Yâsin, 36/60-61.

Bu üç temel sığata hâlikiyet⁸⁸, kudret,⁸⁹ meşiet,⁹⁰ hidâyet⁹¹ ve hâkimiyeti⁹² de eklemek mümkündür. Bu sıfatlar açısından da Allah-mâsivâ ikilemi dikkate değer şekilde Kur'ân'da zikredilmektedir.

İman-küfür dışında Allah-mâsivâ ikilemi üzerinden gerçekleşen farklı eylemler de vardır. Onlar ise ğaybı bilme,⁹³ bâki olma,⁹⁴ dost edinme,⁹⁵ korkma,⁹⁶ sevme,⁹⁷ sövme,⁹⁸ gizlenme,⁹⁹ adına savaşıma,¹⁰⁰ davet¹⁰¹ gibi mevzulardır.

2.2. Peygamber-Kâhin/Şair

İman ve küfrün nesnesi olan diğeri bir ikilem peygamber-kâhin/şairdir.

Câhiliyede en yüksek edebi tür olarak görülen şiir, hitabet ve kehânetin ancak özel bir donanım ya da ilhama bağılı söylenebileceğine inanılıyordu.¹⁰² Şair ve kâhinler, görünmeyen varlıklar (cin) tarafından yönetilen ve cinlerin verdikleri ilhamlarla etkili sözler söyleyen ve insanları bu sözlerle sihrileyen, büyüleyen kişiler olarak görüldü.¹⁰³ Dolayısıyla bu iki zümreye aynı zamanda mecnûn (cinlenmiş) da denirdi. Aslında bu inanış, şair ve kâhinlerin söyledikleri şiir ve kehânetleri, kendilerine ait olduğunu iddia ettikleri bir cinne dayandırmaları sebebiyle gelişmiştir.¹⁰⁴ Bu yüzden olsa gerek en büyük şairlerin cinler olduğu söylenirdi.¹⁰⁵ Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de cinlerin şairlere inerek bir şeyler

⁸⁸ Ayrıca bk. Yûnus 10/34; er-Ra'd 13/16; en-Nahl 16/20; el-Kasas 28/71-72; Fâtır 35/3; es-Saffât 37/125; el-Ahkâf 46/3-4; et-Tûr 52/35; el-Vâkıa 56/58, 63, 68, 71, 72.

⁸⁹ el-Enfâl 8/17; Yûnus 10/34; Fâtır 35/41; ez-Zümer 39/38; el-Fetih 48/21.

⁹⁰ bk. el-Bakara 2/284; Âl-i İmrân, 3/26; el-Mâide 5/40; el-En'âm 6/39; el-İsrâ 17/54; el-Kasas 28/68; el-Ahzâb 33/17; ez-Zümer 39/23; et-Tekvîr 81/29;

⁹¹ el-Bakara 2/272; el-Enfâl 8/17, 63; Yûnus 10/35; en-Nahl 16/37; el-Kasas 28/56; 35/22.

⁹² el-Bakara 2/107; Âl-i İmrân 3/189; el-Mâide 5/120; el-A'râf 7/158; 5; et-Tevbe 9/116; el-İsrâ 17/111; Kehf, 18/2; en-Nûr 24/42; el-Furkân 25/2; eş-Şûrâ 42/49; el-Hadîd 57/2.

⁹³ bk. en-Neml 27/65; Yûsuf 12/86.

⁹⁴ bk. el-Kasas 28/88

⁹⁵ bk. el-Bakara 2/257; en-Nisâ 4/119; el-A'râf 7/30, 196-7; er-Ra'd 13/16 el-Ankebût 29/22; es-Secde, 32/4; Sebe, 34/41; eş-Şûrâ 42/9; Câsiye 45/19.

⁹⁶ Bk. Âl-i İmrân, 3/175. Korkulan nesnenin olumlanıp olumsuzlanması anlamında terazinin bir kefesindeki sabit (Allah) diğeri kefesinde yer alan unsur değışebilmektedir. bk. Allah/İnsan (en-Nisâ 4/77; el-Mâide 5/44; el-Ahzâb 33/37, 39); Allah/Müşrik (et-Tevbe 9/13) Allah/Zalim (el-Bakara 2/150); Allah/Kâfir (el-Mâide 5/3).

⁹⁷ bk. el-Bakara 2/165; ez-Zümer 39/45.

⁹⁸ el-En'âm 6/108.

⁹⁹ bk. en-Nisâ 4/108

¹⁰⁰ bk. en-Nisâ 4/76.

¹⁰¹ bk. el-Mü'min 40/41-42

¹⁰² Muhammed Abid Câbirî, *Kur'ân'a Giriş*, çev. Muhammed Coşkun (İstanbul: Mana Yayınları, 2011), 106.

¹⁰³ İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, 200.

¹⁰⁴ Cahiliyenin en büyük şairlerinden olan Al-A'sal-Ekber şiirlerinde Mishal adında kendisine gelen bir cinden, o cin lütfetmeden konuşamayacağından bahseder. (bk. İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, 196-197)

¹⁰⁵ Ebu Zeyd el-Kuraşî, *Cemheretu'l-eş'arî'l-arab*, neşr. Ali Faur (Beyrut: y.y. 1406/1986), 58-60 akt. Yusuf Sancak, "Eski Arap Şiirinde 'En Güçlü Şair' Kavramı", *Ekev Akaderni Dergisi* 1/1 (1997), 234.

fısıldadığı, şairlerin de onlara kulak verdiği belirtilmektedir.¹⁰⁶ Dolayısıyla müşrikler, görülmeyen bir varlık olan melek tarafından Peygamberimiz'e indirilmiş olması ve üslubunun etkileyiciliği sebebiyle Kur'ân'ı, tam olarak benzemediğini bilseler dahi o zamanki edebî türlerden en yüksek mertebede gördükleri şiir ve kehânetle kıyaslıyorlardı. Cenâb-ı Hak ise peygamber-kâhin/şair ikilemiyle Kur'ân-ı Kerîm'in kâhin ve şair sözü olmayıp bir elçinin sözü olduğunu beyan etmektedir. *"Bu Kur'ân, pek kerim bir resûlün¹⁰⁷ sözüdür. O, bir şairin sözü değildir, ...O bir kâhinin sözü de değil!..."* (el-Hâkka 69/40-42)

Peygamber-şair ikilemleri Kur'ân-ı Kerîm'de, peygamber-mecnun¹⁰⁸ ve kendisine tâbi olunan şeyler anlamında peygamber-hevâ¹⁰⁹ ikilemiyle de karşımıza çıkmaktadır. Peygamber ve şairin getirdikleri anlamında Kur'ân-şiiir¹¹⁰ ikilemleri de görülmektedir.

Yine sadece peygamber üzerinden anlatılıp olumlanan ve olumsuzlanan iki yönlü anlatımlarda mevcuttur. Peygamberin resul olduğu-sapkın olmadığı,¹¹¹ hatırlatıcı olduğu-zorba olmadığı¹¹² ve beşer olduğu-melek olmadığı¹¹³ onlardan bazılarıdır.

Bunlarının dışında Ehl-i kitabın Hz. Muhammed'in (s.a.v) peygamberliği gerçeğini gizlediklerini fakat Allah'ın gerçeği bildiği,¹¹⁴ peygamberin mümine hidâyet ederken kâfire edemeyeceği,¹¹⁵ Ehl-i kitabın peygamberler arasında ayırım yapıp bazılarına iman edip bazılarına inkâr ettiği,¹¹⁶ müminlerin hiçbirisini ayırmayıp bütün peygamberlere inandığı,¹¹⁷ iman konusunda peygamberleri ayıranların cehennemlik, ayırmayanların ise cennetlik olduğu¹¹⁸ hakikatlerini de peygamber bağlamında olumlanan ve olumsuzlanan iki yönlü anlatımın diğer örnekleri olarak görebiliriz.

2.3. Kur'ân-Şiir

¹⁰⁶ bk. eş-Şuarâ 26/221-224.

¹⁰⁷ "Resul" den maksatın peygamber olduğu ifade edildiği gibi (bk. Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vil-i âyi'l-Kur'ân*, thk. Ahmet Muhammed Şakir (Müessesetü'r-Risâle, 2000), 23/242; Ebu Mansur Muhammed Maturîdî, *Te'vilâtu ehli's-sünne*, thk. Mecdi Baslum (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005), 6/461.) Kur'ân'ı peygambere nakletmesi sebebiyle Cebrail (a.s.) da olabileceği ifade edilmiştir. (Maturîdî, *Te'vilâtu ehli's-sünne*, 6/461.)

¹⁰⁸ el-Mâide 5/110-11; ez-Zâriyât 51/52.

¹⁰⁹ el-Kasas 28/50.

¹¹⁰ bk. Yâsin 36/69; Ayrıca Kur'ân-şair ikilemi için bk. Enbiya 21/2-5.

¹¹¹ bk. el-A'râf 7/61, 67.

¹¹² bk. Kâf, 50/45; el-Ğâşiyeh 88/21-22; Peygamber'e Kur'ân-ı Kerîm'in indirilmesi onun sıkıntıya girmesi için değil öğüt alması için indirildiğine dair bk. Tâhâ 20/2.

¹¹³ bk. el-İsrâ 17/93-95; el-Muminûn 23/24.

¹¹⁴ bk. el-Bakara 2/146-7.

¹¹⁵ bk. en-Neml 27/80-81; er-Rûm 30/52-53.

¹¹⁶ bk. en-Nisâ 4/150-2.

¹¹⁷ bk. el-Bakara 2/285.

¹¹⁸ bk. en-Nisâ 4/150-2, 170; el-Mâide 5/12.

Her ne kadar başlığı Kur'ân-şiiir olarak koymuş olsak da Kur'ân-ı Kerîm'in karşısında kehânet, vesvese, ümniye, bâtil olan her şey olabilmektedir.

“Biz, o Peygamber'e şiiir öğretmedik. Bu, ona yaraşmaz da. O (na verdiğimiz) ancak bir öğüt ve apaçık bir Kur'ân'dır.” (Yâsin 36/69) âyetinde Kur'ân-şiiir bağlamında peygambere öğretilenin Kur'ân-ı Kerîm olduğu olumlanırken, şiiir olduğu olumsuzlanmaktadır. Bununla birlikte şeytanın peygambere “ümniye” atması da ele alınmakta fakat bunun bu şekliyle kalmadığı ümniyenin silinip Kur'ân'ın sağlamaştırıldığı ikileme aktarılmaktadır.¹¹⁹

Kur'ân-şiiir ikilemleri bazen konu merkezli bazen muhatap merkezli¹²⁰ bazen de teklîf merkezli¹²¹ anlatılmaktadır.

Konu merkezli anlatımlarda olumlanan-olumsuzlanan anlamda Kur'ân-ataların yolu¹²² Kur'ân-nefsin hevası¹²³ gibi düaliteler kurulabilmektedir. Kur'ân'ın kaynağı mevzusunda Allah-mâsivâ,¹²⁴ Kur'ân'ın aracı bağlamında resul-şair/kâhin¹²⁵ ve Kur'ân'ın konusu anlamında fasl-hezl¹²⁶ ikili anlatımları karşımıza çıkmaktadır.

Bazen Kur'ân yerine bu bağlamda değerlendirilebilecek kitap, âyet, vahiy, Tevrat, İncil, sure, sahife gibi kelimelerde ikili anlatımla kullanılabilir. Bu kelimelerden en çok kullanılanı ve en kapsamlı anlama gelen kitap kelimesidir. Zira Kitap Kur'ân'da sayılan bu kelimeleri de içine alacak şekilde 245 yerde¹²⁷ 19 farklı anlamda kullanılmaktadır.¹²⁸ Bunların çok büyük kısmı genel anlamda Allah'ın peygamberlerine indirdiği vahiy anlamına gelmektedir. Bu anlamıyla kitaba inanma-inanmama düaliteleri kurulabilmektedir.

Muhatap açısından genel anlamda kitaba inanma-inanmama,¹²⁹ günün ortasında inanıp sonunda inanmama,¹³⁰ kitaplar arası ayırım yapıp bir kısmına

¹¹⁹ bk. el-Hac 22/5.

¹²⁰ bk. el-Bakara 2/121; el-Mâide 5/65; el-En'âm 6/57; Hûd 11/17; el-Kasas 28/53-5.

¹²¹ bk. el-Bakara 2/47; en-Nisâ 4/170; el-İsrâ 17/107.

¹²² bk. el-Bakara 2/170; el-Mâide 5/104; el-A'râf 7/28; el-Enfâl 8/31-33; Yûnus 10/77-78; el-Muminûn 23/68; Lokmân, 31/21-22; Zuhruf, 43.21-24.

¹²³ bk. el-Bakara 2/120, 145; el-Mâide 5/48, 49 el-En'âm 6/56-7; er-Ra'd 13/37; el-Muminûn 23/71; eş-Şûrâ 42/15; el-Câsiye 45/18; Muhammed 47/14; Kamer 54/2-3.

¹²⁴ bk. Yusuf 12/37, 111.

¹²⁵ bk. el-Hâkka 69/41-2.

¹²⁶ bk. et-Târık 86/13-14; Kur'ân'ın Hak olup sihir olmadığına dair düalite için bk. ez-Zuhruf 43/30; es-Saffât 37/14.

¹²⁷ Murat Sülün, “Kur'ân'da “Kitap” kavramı ve Kur'an vahiylerinin kitaplaşması”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 1997/1, 68. Kanan, bu sayıyı 230 olarak açıklasa da Sülün'ün verdiği rakam daha doğrudur.

¹²⁸ Orhan Kanan, *Kur'ân'da Kitap Kelimesinin Anlamları*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1994), 8.

¹²⁹ bk. el-Bakara 2/26, 121, 159-160; Âl-i İmrân 3/112-3; en-Nisâ 4/55, 56-57, 136; el-A'râf 7/87; et-Tevbe 9/124-5; Hûd 11/17; el-Ankebût 29/47; es-Saf 61/14.

¹³⁰ bk. Âl-i İmrân 3/72.

(Tevrat) inanıp bir kısmına (Kur'ân) inanmama,¹³¹ bir kitabın âyetleri arasında ayırım yapıp bazısına inanıp bazısına inanmama¹³² ya da müminlerden bütün peygamberlere indirilene inanmaları ve ayırım yapmamalarının istenmesi¹³³ Kur'ân'ın inananlar için hidayet inanmayanlar için anlaşılmaz olduğu durumları¹³⁴ bu konudaki ikilemlerden bazılarıdır.¹³⁵

Yine kitapların hak olarak indirildiği, inkar edenlerin azaba uğrayacağı,¹³⁶ Ehli kitabın Allah'ın kitabına çağrıldığı onların ise yüz çevirdiği,¹³⁷ okuduklarına Allah'ın kitabı dedikleri fakat öyle olmadığı,¹³⁸ onlardan bir kısmının kitabı inkar ettiği, bir kısmın ise onunla ibadet ettiği,¹³⁹ münafıkların Müslümanlarla karşılaştıklarında kitaba iman ettiklerini söyleyip ayrıldığında ellerine ısırmaları,¹⁴⁰ Kur'ân'a karşı iman edenlerin kalplerinin ürperdiği, kalpleri katılaştıkları gibi olmadığı,¹⁴¹ Yahudilerin kendi kitapları Tevrat'ı tahrif edip değersiz meta karşılığında satarken, Müminlerin Kur'ân-ı Kerim'e sınıksız bağlı oldukları,¹⁴² bu bağlamdaki ikilemlerin diğer konularıdır.¹⁴³

2.4. Melek-Şeytan

Meleğin de şeytanın da yaratıcısı Allah'tır. Bununla birlikte aynı bağlamda melek olumlanırken şeytan olumsuzlanmaktadır. *"Meleklerle: "Adem'e secde edin., " demiştik, secde ettiler, yalnız İblis diretti." (Tâhâ 20/116)*¹⁴⁴ âyetinde olduğu gibi melek Allah'ın emrine itâat ederken, şeytan isyân etmektedir. Cenâb-ı Hak ikisine de lugavî anlamıyla vahyedebilme kabiliyeti vermiştir.¹⁴⁵ Ama melek mümine güven, kâfire korku salarken, şeytan ise tam tersi mümine vesvese atıp korku salmaktadır.¹⁴⁶

¹³¹ bk. el-Bakara 2/91.

¹³² bk. el-Bakara 2/85; er-Ra'd 13/36

¹³³ bk. el-Bakara 2/136.

¹³⁴ bk. Fussilet 41/44.

¹³⁵ Bunların dışında da şu âyetlere bk. Kur'ân'ın Müminlere şifa iken kâfirlerin zararını arttırır. bk. el-İsrâ 17/82. Müttaki/kâfir muhatapları açısından Kur'ân, irşat/pişmanlık olarak görülmektedir. bk. Hakka, 69/48-50. Öğüt/kaçınma olarak görüldüğü anlamı için bk. A'lâ 87/10-12; Kur'ân müminleri hidayete erdirirken (el-Bakara 2/2-5) kâfir ve münafıkları ise hidayete erdirmez. (el-Bakara 2/6-16)

¹³⁶ bk. Âl-i İmrân 3/3-4.

¹³⁷ bk. Âl-i İmrân 3/23.

¹³⁸ bk. Âl-i İmrân 3/78.

¹³⁹ bk. Âl-i İmrân 3/112-113.

¹⁴⁰ bk. Âl-i İmrân 3/119.

¹⁴¹ bk. el-Hadîd 57/16.

¹⁴² bk. el-A'râf 7/169-70.

¹⁴³ Bunların dışınca ayrıca bk. en-Nisâ 4/47, 140; el-Mâide 5/48, 59, 65-66, el-En'âm 6/92-93, 156-157; el-A'râf 7/3; et-Tevbe 9/36; Yûnus 10/37; er-Ra'd 13/1; el-Kehf 18/1-2.

¹⁴⁴ Ayrıca bk. el-Bakara 2/34; el-A'râf 7/11; el-Hicr 15/30-31; el-İsrâ 17/61; el-Kehf 18/50; es-Sâd 38/74.

¹⁴⁵ el-En'âm 6/121. Ayrıca insanları sapıklığa düşürme anlamında bk. en-Nisâ 4/60; Peygamber'e vesvese attığına dair bk. Hac 22/52.

¹⁴⁶ bk. el-Enfâl 8/11-12. Yine şeytanın mümine değil, müşriğe hâkimiyet kurabileceğine dair bk. en-Nahl 16/99-100.

Melek Allah'tan aldığı Kur'ân'ı peygambere, hak olarak (iman, amel, iyilik gibi) vahyetmektedir. Şeytan ise kendi uydurduğu kehânetleri şair ve kâhinlere, bâtil olarak (puta tapma, küfür, emre isyan gibi) fısıldamaktadır. Bu durumu şu tabloyla görselleştirebiliriz.

Melek Allah'ın elçisi iken, şeytan ise kendisinin elçisidir. Bu yüzden Kur'ân-ı Kerîm'de bazı yerlerde melek-şeytan mukayesesi yapılırken bazı yerlerde ise Allah-şeytan karşılaştırılması yapılmaktadır.¹⁴⁷

Kâhinler ve şairler câhiliyede bu anlamda kabiliyetleri olan şeytanlardan aldıkları ilhamlarla kehânetlerini ve şiirlerini ortaya koyuyorlardı. Hz. Peygamber'in melekten aldığı vahyi duyduklarında farklı bir metinle karşılaştıklarını anladılar, fakat şüpheye düşerek kendisine şeytanın ilham ettiği iftirasında bulundular. Kur'ân ise onların bu iddialarını yalanlayarak Kur'ân-ı Kerîm'in şeytanın fısıldadığı bir söz değil, meleğin getirdiği bir söz olduğunu ikili anlatımla ifade etti. "O (Kur'ân), ...güvenilir bir elçinin (Cebrail'in) getirdiği sözdür. (Tekvîr 81/19-20) ...O (Kur'ân) kovulmuş şeytânın sözü değildir." (Tekvîr 81/25)"

Peygamber'e karşı çıkmak, getirdiği Kur'ân'ı yalanlamaktır. Kur'ân'ı yalanlamak onun melek tarafından getirildiğine, Allah'ın birliğine ve içinde yer alan bütün hak ve hakikatlere inanmamaktır. Bütün bu haddi aşmaların her biri ayrı ayrı şeytana tâbi olma anlamına gelmektedir. Dolayısıyla menfî tarafı temsil eden şeytan; melek ve Allah ile ikileme girdiği gibi Kur'ân-ı Kerîm'de peygamber, Kur'ân ve genel olarak hakkın karşısında da anlatılmaktadır. Yani peygamber-şeytan,¹⁴⁸ Kur'ân-şeytan,¹⁴⁹ hak-şeytan¹⁵⁰ düaliteleri de olabilmektedir.

Şeytan merkezli ikili anlatımlarda ise şeytanın insanları azdırmak (ğayy) için doğru (mustekim) yolun üzerine kurulacağı,¹⁵¹ muttakilerin şeytana yenilmedikleri, ama şeytana kardeş olanların saptırıldığı,¹⁵² şeytanın muhlisleri değil diğer insanları azdıracağını söylemesi,¹⁵³ buna karşılık Allah'ın şeytana hâkimiyetinin azgınlara olup, başka kimseye olamayacağını belirtmesi¹⁵⁴ gibi ikilemleri görmek mümkündür.

¹⁴⁷ Allah/şeytan mukayesesi için Allah/mâsivâ düalitesine bakılabilir. Ayrıca bkz: el-Bakara 2/208, 268; Yâsin 36/60-61; el-Mucâdele 58/19, 22; ez-Zuhruf 43/61-62.

¹⁴⁸ bk. el-İsrâ 17/64; Meryem 19/43-44; el-Furkân 25/27-9; Fâtır 35/4-6; el-Ankebût 29/36-38; ez-Zuhruf 43/53, 60-62.

¹⁴⁹ bk. el-Mâide 5/91; el-A'râf 7/175; Lokmân 31/21; ez-Zuhruf, 43/36; el-Mucadele 58/19.

¹⁵⁰ bk. el-Bakara 2/35-6, 168, 208; el-En'âm 6/142; el-A'râf 7/19-20, 26-7; el-İsrâ 17/26-27, 53; Tâhâ 20/115-120; el-Hac 22/3; en-Neml 27/24; Muhammed 47/25; el-Mucadele 58/9-10; Fussilet 41/34-36.

¹⁵¹ bk. el-A'râf 7/16.

¹⁵² bk. el-A'râf 7/201-2.

¹⁵³ bk. el-Hicr 15/39; es-Sâd 38/82-3.

¹⁵⁴ bk. el-Hicr 15/41.

2.5. Haşr-Yok Oluş

İnanç konusunun diğer düaliteye giren mevzusu ahirete imandır. Ahirete imanın düalitelerinden bazıları tartısı ağır-hafif gelenler, yüzleri aklaşanlar-kararanlar, kitabı sağdan-soldan verilenler ve cennet-cehennemdir. Konumuzu iman-küfür ikilemi üzerinden işlediğimiz için burada sadece ahirete inanma-inanmama bağlamında haşr-yok oluş konusuna temas edeceğiz.

Ahirete inanma-inanmama düalitesi farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. *"Böyle iken "Ölümden sonra şüphesiz diriltileceksiniz" (haşr) desen, inkârcılar "Mutlaka bu, apaçık bir büyüdür" (inkâr) derler."* (Hûd 11/7) âyetinde ilk bölümde Allah tarafından haşrın varlığı belirtilirken, ikinci bölümde kâfirler tarafından varlığı inkâr edilmektedir.¹⁵⁵

Yine ahireti inkâr edenlere karşı ahiretin varlığı ortaya konulurken,¹⁵⁶ başka bir âyette kıyamete inananların gerçek olduğunu bilip korktukları inanmayanlar ise alay edip çabuk kopmasını istedikleri ikileme aktarılmaktadır.¹⁵⁷

Ahirete inanana da inanmayana da dünya da rızık verildiği,¹⁵⁸ fakat ahirete inanmayanların azaba uğrayacağı, inananların ise mükâfata nail olacağı,¹⁵⁹ hakikatleri ise ahirete iman-inkâr bağlamında ikili anlatımın diğer konularıdır.¹⁶⁰

3. İkili Anlatımın Eğitimdeki Önemi

İman-küfür örneğindeki ikili anlatımın boyutlarına baktığımızda en detay konularda dahi ikili anlatımın yaygın bir şekilde kullanıldığını görmekteyiz. Bu da Kur'ân'ın anlatım üslupları arasında ikili anlatımın çok önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir.¹⁶¹

Kur'ân'ı vahyeden ile insanı yaratan Allah'tır. O, insanın zihin ve duygu yapısını, olayları kavrama ve anlamlandırma biçimini bilmektedir. Bu sebeple ona göre bir anlatım metodu tercih etmiştir. İnsanda var olan bu durumu ihmal etmeyerek her bir eğitimcinin ikili anlatımı kullanması gerekir. Bunu gerekli kılan pek çok sebep vardır. Bu sebeplerin bazıları genel anlamda bütün eğitim alanlarını, bazıları ise dinî eğitimi kapsamaktadır.

3.1.Genel Anlamda Eğitimde İkili Anlatımın Gerekliliği

İnsanın yaratılıştan gelen zihin ve duygu yapıları her türlü eğitimde ikili anlatımı gerekli kılmaktadır. Ayrıca iki zıt veya çelişik mevzunun aynı hükmü alamayacağı,

¹⁵⁵ bk. el-İsrâ 17/49; Meryem 19/65; el-Muminûn 23/82; Yâsin 36/78; es-Sâffât 37/16, 53.

¹⁵⁶ bk. en-Nahl 16/38-40; Sebe 34/7-8; el-Kiyâme 75/3-4.

¹⁵⁷ bk. eş-Şûrâ 42/18.

¹⁵⁸ bk. el-Bakara 2/126.

¹⁵⁹ bk. en-Nisâ 4/38-40.

¹⁶⁰ Bu konunun diğer örnekleri için bk. el-En'âm 6/29; en-Nahl 16/38; el-Muminûn 23/37; Duhân 44/34-35; el-Câsiye 45/4-26.

¹⁶¹ Bu tesbiti ayrıca krş. Kerim Buladı, *Kur'ân Kendisini Nasıl Tanıtır?* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2010), 210.

iki zıt mevzunun üçüncü halinin olması veya eksik ve yanlış anlamaları engelleme genel anlamda eğitimde ikili anlatımı gerekli kılan hususlardır. Şimdi bunları izah etmeye çalışalım.

3.1.1. İnsanın Zihin Yapısı

Akıl “kavramlar arasında ilişki kurarak önermelerde bulunan, kıyas yapabilen güç” olarak tarif edilmiştir. Aklın bu özelliği sayesinde özdeşlik, çelişmezlik ve üçüncü şıkkın imkânsızlığı gibi mantık terimleri oluşturulmuştur. Dolayısıyla bir mevzunun anlaşılma ve kavranması için zihnin o mevzu ile ilgili benzerlikler üzerinden kıyas yapması, karşıtlıklar ve olumsuzluklar üzerinden ise mukayeseler ve ikilemler kurması gerekmektedir. Mukayese yapan ve ikili yapısı olan bir zihin sayesinde insan bir mevzu ile ilgili iyi ve kötüyü, doğru ve yanlış ayırt etmekte ve doğrunun peşine düşerken, yanlış düşünce ve davranışlardan sakınmaktadır.¹⁶² Davranışların çoğu zihinle idare edildiğinden iyi ve kötü bilgisinin insan zihnine tanıtılması gerekmektedir. Çünkü kendisine hangi davranışın yarar hangisinin zarar vereceğini öğrenmesi için insanın iyi ve kötüyü bilmesi gerekmektedir.¹⁶³

Dolayısıyla Kur'an-ı Kerim'in sıklıkla kullandığı ikili anlatım üslubu; hem kâinata ve olaylara hem fitrata hem de insanın zihin yapısına uygun bir anlatım tarzıdır.¹⁶⁴ Kur'an'ın, insanın anlama ve kavrama yeteneğini ihmal etmesi de zaten düşünülemezdi.¹⁶⁵

3.1.2. İnsanın Duygu Yapısı

İnsanın duygu yapısında tam bir düalite vardır. İki yönlü ve birbirine zıt olan bu duygular nefiste birbirine komşudur. İnsanın tabiatı bu şekilde terkip edilmiştir. Çocuk birbirine komşu bu zıt duygu çiftleriyle beraber yaratılmıştır.¹⁶⁶ Lezzet-ezâ, Ümit-korku, rıza-isyan, sevgi-nefret bunlardan bazılarıdır.¹⁶⁷

¹⁶² krş. Süleyman Hayri Bolay, “Akıl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim: 5 Ekim 2020)

¹⁶³ Bayraktar Bayraklı, *İslâm'da Eğitim*, (İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2009), 208.

¹⁶⁴ Muzaffer Ecevit, *Kur'an Kendini Anlatıyor: Kur'an'ın Simetrik-İkili Yapısı* (İstanbul: Simetri Yayınları, 2005), 6.

¹⁶⁵ Yunus İşeri, *Kur'an'da Bir Anlatım Türü Olarak Mukayeseli Anlatım*, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Y. Lisans Tezi, 2014), 286.

¹⁶⁶ Muhammed Kutub, *İslâm Terbiye Ve Ahlâk Sistemi*, çev. Ali Özek (İstanbul: Hisar Yayınları, 1977), 179.

¹⁶⁷ Sayan, haz-acı, arzu-endişe olarak isimlendirdiği kavram çiftlerini zihnin bir yeteneği olarak değerlendirmiştir. Aslı neye dayanırsa dayansın bu insanın varlığında ikilikli bir yapının bulunduğunu göstermektedir. krş. Erdiñç Sayan, “Analitik Zihin Felsefesinin Temel Problemlerine Bir Bakış”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* 19, (Ekim 2012), 37-54.

Kur'ân; rahmet-azap, cennet-cehennem tasvirleri gibi terğîb-terhîb yönlü ikili anlatımlarıyla insanın bu duygu yapısını gözeterek ikna etmeye çalışmaktadır.¹⁶⁸ İnsanın duygu yapısına bu derece yakın olan sevap ve hayra teşvik, kötülük ve cezadan korkutma metodu¹⁶⁹ Kur'ân'da var olduğu gibi sünnette ve İslâm eğitiminde de mevcuttur.¹⁷⁰

Dolayısıyla kim ne tür bir yönlendirmeye tâbi tutulursa tutulsun, bunun sağlıklı bir şekilde yürümesini temin için mutlaka insanın temel duygu yapıları olan haz ve elemnin her ikisine birden aynı anda dikkat edilmesi gerekir.¹⁷¹

3.1.3. İki Zıt Mevzunun Üçüncü Halinin Olması

İkisinin yokluğu durumunda üçüncü bir halin mümkün olduğu pek çok zıtlık vardır. Tasdik-tekzip, menfaat-zarar, emir-nehiy, tebşîr-inzâr, ıslah-fesat, sevap-günah ve cennet-cehennem onlardan bazılarıdır. Bu zıtlıkların her ikisi aynı anda var olamazken, yok olabilir. Dolayısıyla birinin yokluğuna değinildiği aynı yerde zıttının yok veya var olduğundan bahsetmek bir gerekliliktir. Zira bu yapılmadan konu sağlıklı anlaşılabilir.

Mesela menfaat ve zararın her ikisi de aynı anda var olamaz, fakat yok olabilir. Bu sebeple bir şeyin zararının yokluğundan bahsedildiği yerde fayda sağlama durumu netleşmiş olmaz. Bu durumla da ilgili bilgi verilmesi gerekir. Nitekim "Ey Muhammed! De ki: 'Allah'ı bırakıp da, sizin için ne bir zarara ne de bir yarara gücü yeten şeylere mi tapıyorsunuz?'"(el-Mâide 5/76)¹⁷² âyetinde putların zarar veremediği gibi menfaatinin de olmadığı belirtilerek ikili anlatım yapılmıştır. Böylece o putların hiçbir şeye kudretinin olmadığı net bir şekilde ortaya konulmuştur.

Diğer taraflardan bunların birisinin varlığından bahsettikten sonra zıttının da yokluğuna değinmek gerekmemektedir. Fakat yine de değinilmesi, durumu muhatap açısından daha da anlaşılır kılacaktır.

3.1.4. İki Zıt Veya Çelişik Mevzunun Aynı Hükmü Alamayacağı

Gerek aralarında üçüncü halin mümkün olduğu zıt ikilemler olsun gerekse de üçüncü halin imkânsız olduğu çelişik düaliteler olsun olumlu-olumsuz anlamdaki ikili anlatımın taraflarının aynı hükmü alması mümkün değildir. Dolayısıyla bu

¹⁶⁸ Hayati Aydın, *Kur'ân'da Psikolojik İkna* (Ankara: Fecr Yayınları, 2016), 40; Mustafa Şen, *Kur'ân'da vâd ve vâid*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Y. Lisans Tezi, 1997), 159.

¹⁶⁹ Şengül, *Kur'ân Kıssaları Üzerine*, 325.

¹⁷⁰ Mahmut Demir, *Terğîb-Terhîb Hadislerinin Değerlendirmesi ve Mevzuât Edebiyatındaki Yeri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Y.Lisans Tezi, 2001), 29; Abdullah Özbek, *Bir Eğitimi Olarak Hz. Muhammed* (İstanbul: Esra Yayınları, 1994), 224.

¹⁷¹ Said Ramazan Bûtî, *Kur'ân'da İnsan ve Medeniyet*, çev. Resul Tosun (İstanbul: y.y., 1987), 85.

¹⁷² Ayrıca bkz. el-En'âm 6/71; Yûnus 10/18, 106; Tâhâ, 20/89; el-Enbiyâ 21/66; el-Hac 22/12; el-Furkân 25/55; eş-Şuarâ 26/73; er-Ra'd 13/16; el-Furkân 25/3.

durumun aynı anda belirtilmesi gerekmektedir. Bu da ancak ikili anlatımın kapsamına giren mukayese ile olmaktadır.

Mukayese ile birbirinin karşıtı olan iki tez karşı karşıya getirilerek ikisinin de aynı hükmü almalarının aklen mümkün olmadığı ortaya konulmak istenmektedir. Böylece insan akılı, değişik özelliklere sahip olan birbirine zıt iki düşüncüyü, özelliklerini göz önünde bulundurarak değerlendirecek ve hangisinin akla daha yakın, gerçeğe daha uygun, daha zararsız ve yararlı olduğunu bulacaktır.¹⁷³

3.1.5. Eksik ve Yanlış Anlamaları Engelleme

Bir konunun olumlu-olumsuz olmak üzere iki yönü vardır. Konuyu sadece olumlu ya da olumsuz yönüyle sunma aslında bir mantık hatasıdır.¹⁷⁴ Her şeyin zıddıyla bilinmesi kaidesi de bu kapsamda düşünülebilir. Zira zıtlıkların bizzat kendisi mânanın anlaşılmasına vesile olur.¹⁷⁵ Dolayısıyla tek bir yönüyle değil, olumlu-olumsuz yönleri ya da karşıtlarıyla ele alındığı takdirde konu ya da kavramların yanlış ve eksik anlaşılmasının önüne geçilecektir.¹⁷⁶

“Bana şükredin, sakın küfretmeyin.” (Bakara 2/152) âyetindeki küfre, aynı bağlamda şükr kelimesiyle düaliteye girmesi dolayısıyla “nankörlük” yani “nimetlerin inkârı”,¹⁷⁷ “yalanlaması değil, görmezden gelinmesi (setr)”¹⁷⁸ anlamı verilmektedir. Dolayısıyla küfr kelimesinin buradaki anlamının muhkemleşmesi şükr kelimesiyle olmaktadır. *“Onlardan bir kısmı iman bir kısmı küfretti.”* (Bakara 2/253) âyetindeki küfr ise imanla ikileme girmesi dolayısıyla “imansızlık” anlamında kullanılmaktadır. Bu örneklerde de görüldüğü üzere küfür kelimesi ikileme girdiği kelimeye göre anlam kazanmaktadır.

3.2. Dini Eğitimde İkili Anlatımın Gerekliliği

Yukarıda sayılan maddelerin dışında birkaç sebep vardır ki bunlar hususiyle dinî eğitimde ikili anlatımı gerekli kılmaktadır.

3.2.1. İmtihanda Bulunma

Şayet dünyada imtihan oluyorsak imtihan olduğumuz konuların, imtihan sahibi Allah tarafından kesin bir şekliyle iyi ve kötü ayırımına tâbi tutulması gerekir. Zira imtihana tâbi tutulanlara ne ile nasıl imtihan edildiğinin, neyi yapıp neyi yapmamanın iyi ve neyi yapıp neyi yapmamanın kötü olduğunun bildirilmesi gerekmektedir. Yoksa sorumlu tutulamazlar. Dolayısıyla imtihanın gereklerinden

¹⁷³ Yusuf Şevki Yavuz, *Kur'ân-ı Kerim'de Tefekkür ve Tartışma Metodu* (Bursa: İlim ve Kültür Yayınları, 1983), 156.

¹⁷⁴ Tererruatlı bilgi için bk. Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 300.

¹⁷⁵ Ahmed Matlub, *Fununun belagiyetun* (Kuveyt: Dâru'l-Buhûsu'l-İlmiyye, 1975), 275.

¹⁷⁶ Fersahoğlu, *Kur'ân'da Zihin Eğitimi*, 482.

¹⁷⁷ Neseî, *Medâriku't-tenzil*, 1/43.

¹⁷⁸ Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, 1/182; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed Kurtubî, *e'l-Câmiu li ahkâmu'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî (Kahire: Dâru'l-Kutubî'l-Misriyye, 1384/1964), 2/152.

biri de salih ve fasit amellerin birbirinden ayrılması gereğidir.¹⁷⁹ Bu da ikili anlatımı gerekli kılmaktadır.

Nitekim Kur'ân'da peygamberin de, müminlere iyiliği emredip kötülükten nehyettiği, onlara iyi ve temiz şeyleri helâl, kötü ve pis şeyleri haram kıldığı¹⁸⁰ ve bu suretle onlara hayır ve şer olan iki apaçık yolu gösterdiği¹⁸¹ belirtilmektedir.

3.2.2. Cennetlik ve Cehennemlik Amellerin Kesin Bir Şekilde Birbirinden Ayrılması

İmtihanın sonunda cennetle mükâfat, cehennemle ceza varsa hangi düşünce ya da amelin kendisini cennete hangisinin de cehenneme götüreceğini kişinin bilmesi gerekmektedir. Allah'a iman etmenin cennetlik bir inanç olduğunu bildiği gibi Allah'ı inkârın da cehennemlik bir tutum olduğunu, iffetin cennetlik, fuşsun cehennemlik bir amel olduğunu kişi bilmelidir. Şengül'de teşvik-korkutma üslubuyla yapılan terbiyenin faydalarından bahsettiği yerde şunları ifade etmektedir:

“Gerçekten insan yaptığı işin, gittiği yolun sonunda sevindirici veya elem veren bir neticeye ulaşacağını bilmezse, hayra yönelik bir terbiyede belli bir hedefe ulaşması zordur. Belki de mümkün değildir. Bu itibarla insan fıtratı açısından, hayırlı amelin dünya ve ahirette hoş ve sevindirici bir neticesinin; kötülüğün de elemli, azap verici bir karşılığın olacağını düşünülmesi veya daha önce meydana gelmiş vakıalarla bizzat bilinmesi gerekmektedir.”¹⁸²

3.2.3. Tebliğ Vazifesi

Başka gerekçeye gereksinim duymadan tebliğ vazifesinin kendisi dahî ikili anlatımı gerekli kılmaktadır. Çünkü Cenâb-ı Hak toplumda tebliğ yapan bir zümrenin bulunmasını emrederken bu zümrenin iki yönlü vazifesini “iyiliği emr ve kötülükten men” olarak özetlemektedir. Dolayısıyla gerçek anlamıyla tebliğ ancak içinde emir ve nehyin olduğu iki yönlü anlatımla olmaktadır.

3.3. Dinî Eğitimde İkili Anlatımın Faydaları

Kur'ân'ın anlatım üslubu ve tebliğ metodu olarak sıklıkla başvurduğu ikili anlatımın pek çok açıdan lafza ile mânaya katkısı ve muhataba faydası bulunmaktadır.

3.3.1. Lafza ve Mânaya Katkısı

İkili anlatım öncelikle mânaya güzellik katmaktadır. İkili anlatım, başta tıbak olmak üzere mukabele, müşâkele yapılarına dayanmaktadır. Bunlar ise bedii ilmi içerisinde yer alan manevî güzellikler anlamındaki *el-muhassinâtu'l-ma'neviyye*

¹⁷⁹ Yûnus Abdumerzuk, *et-Tekâbü'lü'l-lafzî fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 7.

¹⁸⁰ bk. el-A'râf 7/157.

¹⁸¹ bk. el-Beled 90/10.

¹⁸² İdris Şengül, *Kur'ân Kıssaları Üzerine*, (İzmir: Işık Yayınları, 1995), 325.

başlığında ele alınır.¹⁸³ Bu da ikili anlatımın mânaya güzellik kattığını göstermektedir. Ayrıca ikili anlatım tarzlarından olan mukayese üslubu da söze edebi bir güzellik katmakta ve sözün anlamı karşısında muhatap duygusal tatmine ulaşmaktadır.¹⁸⁴

Sözü yüceltmekte ve değerini artırmaktadır.¹⁸⁵ İkili anlatımla söze ve fikre kazandırılan güzellik ve kuvvet beraberinde sözün muhatapta daha fazla etki etmesini de sağlamaktadır.¹⁸⁶

Mânayı somutlaştırmaktadır. Varlıklar ve kavramlar karşılaştırılırken doğruyalan, cesur-korkak, adâlet-zulüm, tembel-çalışkan, hayır-şer, genç-yaşlı gibi birbirine zıt yönlerden mukayese yapılmaktadır. Bu şekilde iki yönlü dile getirilen düşüncede varlık veya kavram daha somut şekilde anlatılmış olmaktadır.¹⁸⁷ Ayrıca ikili yapılar konuyu sınırlandırmaktadır.¹⁸⁸ Karşılaştırmalarla konunun somutlaşması ve sınırlandırılması muhatabın konuyu algılamasını da kolaylaştırmaktadır.¹⁸⁹

Düşünceyi geliştirmektedir. İkili anlatım usullerinden olan karşılaştırma sayesinde insan, değişik özelliklere sahip birbirine zıt iki düşünceyi ve özelliklerini göz önünde bulundurup değerlendirebilmekte ve hangisinin gerçeğe daha uygun, akla daha yakın, daha yararlı ve zararsız olduğunu anlayabilmektedir.¹⁹⁰

3.3.2. Muhataba Faydası

Muhatabın konuya odaklanmasını ve konuyu kolay anlamasını sağlamaktadır. Bir fikri ziddi ya da mukabili ile anlatmak karşıdaki kişi üzerinde daha büyük etki meydana getirmekte ve muhatabın konuya odaklanmasını sağlamaktadır.¹⁹¹ Konuya odaklanan şahıs konuyu anlama ve kavrama önündeki en büyük engeli aşmış olur.

Muhataba iradesiyle tercih etme imkânını tanımaktadır. Zira insan kendisine iyi-kötü olarak sunulan iki alternatiften birini cebrî olarak değil, kendi iradesiyle

¹⁸³ Abdurrahman b. Hasan Habenneke el-Meydânî, *el-Belâğâtü'l-arabiyye*, (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1996), 2/371; İsmail Durmuş, "Tezat" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Erişim 5 Ekim 2020); Fatma Serap Karamollaoğlu, *Kur'an Işığında Belâgat Dersleri; Bedî' İlmi* (İstanbul: İşaret Yayınları, 2014), 5.

¹⁸⁴ Haticeül Kübra Demirçin, *Kur'an-ı Kerim'de Mukayese Üslubu* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Y. Lisans Tezi, 2012), 118.

¹⁸⁵ Süleyman Cesur, *Arap Dili Ve Belâgatinde Tıbak Sanatı* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Y. Lisans Tezi, 2015), 58.

¹⁸⁶ Hasan Aktaş, *Klasik Türk Şiirinde Edebî Sanatlar* (Edirne: Yort Savul Yayınları, 1. Baskı, t.y.), 93.

¹⁸⁷ Edebiyat Öğretmeni, "karşılaştırma" (Erişim 8 Ekim 2020)

¹⁸⁸ Adem Balkaya, *Kozmogoni Anlatılarında Dikotomik Algının Nedenselliği*, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/4, (2002), 992.

¹⁸⁹ Mehmet Şanver, *Kur'an'da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi*, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2004), 195.

¹⁹⁰ Yavuz, *Kur'an-ı Kerim'de Tefekkür ve Tartışma Metodu*, 156.

¹⁹¹ Cesur, *Arap Dili ve Belâgatinde Tıbak Sanatı*, i.

seçmektedir. Kur'ân'da yapılan ikili anlatımlarla konular, dinen iyi-kötü ayırımına tâbi tutularak her ikisi muhatabın basiretine sunulmakta¹⁹² doğru ve yanlış anlatılarak, seçim muhataba bırakılmak suretiyle doğruyu kendisinin bulması sağlanmaktadır.¹⁹³ Bu da muhatabın kendilik bilincinin gelişmesine katkı sağlamakta¹⁹⁴ ve insanın psikolojisini olumlu etkilemektedir.¹⁹⁵

Yeni bilgiler öğrenmeye kapı aralamaktadır. Tıbak ve mukabele gibi ikili yapıların en önemli katkılarından biri zihinde yeni fikir çağrışımlarına vesile olmasıdır. Hatta şunu söylemek mümkündür ki bir konunun karşıtlıklar kurularak anlatılması, benzerlikler kurularak anlatılmasına göre yeni düşünceleri daha iyi akla getirmektedir.¹⁹⁶ İkili anlatımlardan biri olan mukayese üslubu da aynı zamanda bir bilgi edinme yoludur.¹⁹⁷ Çünkü bir konunun bu üslupla ele alınması, muhatabın konuya daha iyi odaklanmasını ve konuyu daha iyi anlamasını sağlamakta ve bu anlam üzerinden yeni anlam ve yorumlara ulaşmasını kolaylaştırmaktadır.¹⁹⁸

Muhatabın her konunun farklı yönlerini görebilmesini sağlamaktadır. Tek yönlü bir anlatım konunun eksik anlaşılmasına ve ifrat ve tefrite düşülmesine sebebiyet verebilmektedir. İki yönlü anlatım ise konunun farklı yönlerinin de görülüp hakıyla anlaşılması ve uygulanmasına vesile olmaktadır.¹⁹⁹

Kişinin aklın ve kalben tatmin olmasını sağlamaktadır. İkili anlatımlardan özellikle mukayese ve tartışma metotlarının ayrıca aklı ve kalbî tatmine ulaştırıcı özellikler taşıdığını söylemek mümkündür. Çünkü mukayese üslubu insanı tefekküre sevk edip bireyin iradesiyle karar vermesine imkân vermekte ve bireyin kendilik bilincinin gelişmesine katkı sağlamaktadır. Bu da muhatabın aklı ve kalbî tatmine ermesini netice vermektedir.²⁰⁰ Ayrıca yeni bilgiler elde etme ve yeni anlamlara ulaşmak da kişinin aklın ve kalben tatmin olmasında önemli bir paya sahiptir.²⁰¹

Muhatabın eğitime ya da tebliğciye olan güvenini artırmaktadır. Çünkü ikili anlatımlardan olan tartışma metodunu uygulayan bir eğitimci birbirine karşı iki fikri aynı anda ortaya koymaktadır. Bunlardan kendi savunduğu fikrin gerekçelerinden bahsettiği gibi karşı tez iddialarına da temas etmektedir. Bu

¹⁹² Hayati Aydın, *Kur'ân'da İnsan Psikolojisi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 1999), 43.

¹⁹³ Ayşe Süt, *Din Eğitimi Açısından Kur'ân'da Hak ve Bâtıl Kavramları*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Y. Lisans Tezi, 2010), 93.

¹⁹⁴ Demirçin, *Kur'ân-ı Kerîm'de Mukayese Üslubu*, 119.

¹⁹⁵ Demirçin, *Kur'ân-ı Kerîm'de Mukayese Üslubu*, 21.

¹⁹⁶ el-Meydânî, *el-Belâğâtü'l-arabiyye*, 2/378.

¹⁹⁷ Yaşar Fersahoğlu, *Kur'ân'da Zihin Eğitimi* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1998), 480.

¹⁹⁸ Demirçin, *Kur'ân-ı Kerîm'de Mukayese Üslubu*, 21.

¹⁹⁹ Hasan Aktaş, *Klasik Türk Şiirinde Edebî Sanatlar* (Edirne: Yort Savul Yayınları, t.y.), 93.

²⁰⁰ Demirçin, *Kur'ân-ı Kerîm'de Mukayese Üslubu*, 119.

²⁰¹ Demirçin, *Kur'ân-ı Kerîm'de Mukayese Üslubu*, 21.

şekilde çift yönlü bir iletişimin tercih edilmesi ise muhatap nezdinde daha objektif bulunmakta bu da eğitime güveni artırmaktadır.²⁰²

Cenâb-ı Hakk'ın hiçbir şeyi ihmal etmediğini dolayısıyla her şeye hâkim olduğunu insanın anlamasına vesile de olmaktadır. İnsanın bu kazanımı elde etmesini sağlayan ikili anlatım yapıları ise umumiyetle istisnâ kalıplarıdır. Bunların da Kur'an da pek çok örneğini bulmak mümkündür.

İkili anlatımla kişiye Allah'ın âdil olduğu gösterilmektedir. Cenâb-ı Hak kullarına ahirette mutlak suretle âdil olacağını belirttiği gibi²⁰³ Kur'an'da celâl ve cemâl sıfatlarını aynı anda kullanarak kullarına inzâr ve tebşîrde bulunmakta, böylece adil olduğunu söylemekte ve ahirette de adil olacağına dair kullarını zihnen tatmin etmektedir.

İkili anlatımların genel anlamda insana faydası olduğu gibi mümin ve gayri müslime de ayrı ayrı faydası bulunmaktadır. İkili anlatımın mümine olan faydalarını havf-reca dengeli yaşamasını temin etme, motive etme, tahkiki imana erdirmeye, Allah'a itaatini artırmaya, karşıt görüşe karşı direncini artırma, ıslah ve terbiye etme olarak sıralayabiliriz.

Gayri müslime etkilerini ise düşünmeye sevk etme, ikna olma ihtimalini artırma, itirazının önüne geçme ve ilzam etme, imanının önündeki ruhsal ve psikolojik engelleri kaldırma olarak belirtebiliriz.

Sonuç

Hak ve bâtılı birbirinden ayıran Furkân'ı hakkıyla anlayabilmek, muhtevâsıyla beraber hiç şüphesiz ki onun aktarım üslubunu da iyi anlamaktan geçmektedir. Kur'an'ın anlatım üslubunu oluşturan en önemli yapı taşlarından biri de konumuz açısından kapsamını "Kur'an'da konteks içinde iman-küfür ikileminde lafzen veya mânâden olumlu-olumsuz mânâda kullanılan iki kelime ya da terkinin anlamlı bir bütünlük içinde anlatımı" şeklinde çizdiğimiz ikili anlatımlardır.

Şimdi bu bağlamda ele aldığımız çalışmamızda çıkarttığımız sonuçları ve bu sonuçlara bağlı nihâi ifadelerimizi maddeler halinde sıralayalım:

1. İkili yapılarla oluşturulan her bir cümle ikili anlatımla aktarılmış olmakla birlikte bu yapılar; mukayese, tartışma, diyalog, soru üslupları, kıssa, temsil ve tasvîr gibi farklı anlatım üsluplarında da kullanılabilir. Bu anlatım üsluplarından ikili yapıları en çok kullananlar ise mukayese ve tartışma metotlarıdır.

²⁰² Çiğdem Kağıtçıbaşı, *Günümüzde İnsan ve İnsanlar* (İstanbul: Evrim Yayınları, 2010), 212; David Krech - Crutchfield Ballachey, *Cemiyet İçinde Fert*, çev. Mümtaz Turhan (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1970), 397-399.

²⁰³ Bkz. en-Nisâ 4/49, 77; el-İsrâ 17/71.

3. Kur'ân ele aldığı konunun kendisinin ve farklı boyutlarının -bazen teferruatlarına kadar- olumlu ve olumsuz yönlerini aynı anda sarâhaten, işâreten ya da zımnen ele almaktadır.

4. Kur'ân-ı Kerîm'de ikili anlatımın en çok kullanıldığı ikilemler, üzerinde en yoğun durulan konularla doğru orantılıdır. Bunlar, iman-küfür ve Allah-mâsivâdır. İkilemi oluşturan bu kelimelerin birlikte kullanımları tek kullanımlarından daha fazladır.

5. İman ve küfrün nesnesi çoğunlukla Allah-mâsivâdır. "Mâsivâ" âyetlerde put, cin, melek, insan, şeytan, nefis, gece, gündüz ve ay olabilmektedir. Allah-mâsivâ ikileminin karşılaştırdığı yönler ise; ulûhiyyet, rubûbiyyet, ubûdiyyet, hâlikiyet, kudret, meşiet, hidâyet, hâkimiyet, bekâ, veli edinme, ğaybı bilme, gizlenme, sevme, sövme, korkma, savaş ve davettir.

6. İman ve küfrün nesnesi çoğunlukla Allah-mâsivâ olmakla birlikte peygamber-kâhin, Kur'ân-ke-hân, diriliş-yok oluş da olabilmektedir. Bu düâlitede, konular üzerinden anlatılırken bazen bu konuların ortak paydası olan iman-küfür üzerinden de anlatılabilmektedir.

7. Bu araştırmayla beraber, özellikle eğitim ve tebliğ faaliyetlerinde Kur'ân-ı Kerîm'in sadece konularının değil, o konuların aktarımında yoğunlukla kullandığı ikili anlatım üslubunun da rehber edinilmesinin önemi ve gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Zira muhatabın ikna edilememesi, fikri kaymaların yaşanması ve hak ve bâtılın birbirine karışması gibi davetteki vusulsüzlükler, usulsüzlükten kaynaklanmaktadır. Bu açıdan davet sürecinde ve akabinde anlatılan mevzuların muhatapta tam anlamıyla aksetmesi üslup olarak Kur'ân-ı Kerîm'de çok geniş bir alanda kullanıldığı tespit edilen ikili anlatımı kullanmayı önemsemekten geçmektedir.

8. Eğitimde ikili anlatımı kullanmak bir tercih değil, gerekliliktir. Çünkü insanın zihin ve duygu yapısı, iyi ve kötüye dönük kabiliyetleri, iki zıt mevzunun üçüncü halinin de olması, iki zıt veya çelişik mevzunun aynı hükmü alamayacak olması, her şeyin zıddıyla bilinmesi gibi nedenler bu gerekliliği ortaya çıkartmaktadır. Ayrıca insanın imtihanında olması ve tebliğ vazifesi de dinî eğitimde ikili anlatımı gerekli kılmaktadır. Zira bu nedenler eksik veya yanlış anlamaların engellenmesini, cennet/cehennemlik amellerin kesin bir şekilde birbirinden ayrılmasını, kavramlara yüklenen mânaların iyi anlatılmasını gerektirmektedir.

9. Gereklilik arz etmese de ikili anlatımın pek çok açıdan lafza, mânaya ve insana faydası da vardır. Mânaya güzellik katma, sözün etkisini artırma, konunun belirginleşmesini, somutlaşmasını ve sınırlanmasını sağlama, konuyu ve düşüncüyü geliştirmeye imkân tanıma ikili anlatımın lafza ve mânaya katkıları olarak sayabiliriz. Konuya odaklanma ve anlama, iradeyle tercih etme imkânına kavuşma, yeni bilgiler elde etme, konunun farklı yönlerini görebilme, aklî, kalbî

ve hissî tatmine erme, eğitimciye güven duyma, Allah'ın âdil ve her şeye hâkim olduğunu anlama ise ikili anlatımın genel anlamda insana faydalarındandır. İkili anlatımın özel olarak da Müslüman ve gayri müslime ayrı ayrı faydaları vardır.

Kaynakça

- Abdülbâkî, Muhammed Fuad. *el-Mu'cemu'l-mufehres*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1422/2001)
- Aktaş, Hasan. *Klasik Türk Şiirinde Edebî Sanatlar*. Edirne: Yort Savul Yayınları, 1. Baskı, t.y..
- Arkoun, Muhammed. *Kur'an Okumaları*. çev. Ahmet Zeki Ünal. İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.
- Aydın, Hayati. *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 1999.
- Aydın, Hayati. *Kur'an'da Psikolojik İkna*. Ankara: Fecr Yayınları, 2016.
- Balkaya, Adem. *Kozmogoni Anlatılarında Dikotomik Algının Nedenselliği*, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic 7/4, (2012), 987-994.
- Bayraklı, Bayraktar. *İslâm'da Eğitim*. İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2009.
- Bolay, Süleyman Hayri. "Akıl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Erişim 5 Ekim 2020) <https://islamansiklopedisi.org.tr/akil>
- Buladı, Kerim. *Kur'an Kendisini Nasıl Tanıtır?*. İstanbul: Kayihan Yayınları, 2010.
- Bûtî, Said Ramazan. *Kur'an'da İnsan Ve Medeniyet*. çev. Resul Tosun. İstanbul: y.y., 1987.
- Cabirî, Muhammed Abid. *Kur'an'a Giriş*. çev. Muhammed Coşkun. İstanbul: Mâna Yayınları, 2011.
- Cevherî, Ebu Nasr İsmail b. Hammad. *Sihah tacu'l-luğa*. thk. Ahmed Abdulğaffar. 6 Cilt. Beyrut: Daru'l-İlm, 1987.
- Demir, Mahmut *Terğîb- Terhîb Hadîslerinin Değerlendirmesi Ve Mevzuât Edebiyatındaki Yeri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001.
- Durmuş, İsmail. "Mukabele". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim: 5 Ekim 2020 <https://islamansiklopedisi.org.tr/mukabele--edebiyat>
- Durmuş, İsmail. "Müşakele". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim: 5 Ekim 2020 <https://islamansiklopedisi.org.tr/musakele>
- Durmuş, İsmail. "Tezat" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim: 5 Ekim 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tezat--edebiyat#1>
- Ebu'l-Hasan, Ali b. İsmail el-Mursî. *el-Muhkem ve'l-muhiti'l-a'zam*. thk. Abdulhamid Hindâvî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000.
- Ecevit, Muzaffer. *Kur'an kendini anlatıyor:Kur'an'ın simetrik-ikili yapısı*. İstanbul: Simetri Yayınları, 2005.
- Edebiyat Öğretmeni. "Karşılaştırma". Erişim: 8 Ekim 2020. <http://www.edebiyatogretmeni.org/karsilastirma/>
- Ekin, Yunus. *Kur'an'a Göre Küfür Kavramı*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000.
- Ezdî, Ebu Bekr Muhammed b. Hasan. *Cemheratu'l-luğa*. thk. Remzi Munir. 3. Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm, 1987.
- Ezherî, Ebu Mansur, Muhammed b. Ahmed. *Tehzibu'l-luğa*. thk. M. İvaz. 15 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2001.
- Ferâhîdî, Halil b. Ahmed. *Kitâbu'l-ayn*. thk. M. Mehzûmî ve İ. es-Semarrâî. 8. Cilt. Mektebetu'l-Hilâl, t.y.
- Fersahoğlu, Yaşar. *Kur'an'da Zihin Eğitimi*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1998.
- Görmez, Hatice. *Kur'an-ı Kerim'in İkili Anlatım Üslubu Bağlamında Terğîb Ve Terhîb*. İstanbul: Kuramer, 2017.
- İsfehânî, Râğîb. *Mufredâtu elfâzi'l-Kur'an*. thk. S. ed-Dâvûdî. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, Beyrut: Dâru's-Şamiyye, 1412.
- Izutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Allah ve İnsan*. çev. Süleyman Ateş. Yeni Ufuklar Neşriyat, t.y..
- İbn Âşûr, Muhammed. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. Tunus: ed-Dâru't-Tunûsiyye, 1984.
- İbn Atiyye, Ebu Muhammed Abdu'l-Hak b. Galib el-Endülisî. *Muharreru'l-vecîz fî tefsiri Kitabî'l-azîz*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. thk. Sâmi b. Muhammed Selâme. Tayyibetun Li'n-Neşr Ve't-Tevzî, 1999.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mûkerrem. *Lisanü'l-arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sadr, 1414.
- İşeri, Yunus. *Kur'an'da Bir Anlatım Türü Olarak Mukayeseli Anlatım*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Y. Lisans Tezi, 2014.

- Kağıtçıbaşı, Çiğdem. *Günümüzde İnsan ve İnsanlar*. İstanbul: Evrim Yayınları, 2010.
- Kal'acî, Muhammed Revvas- Kanîbî, Hamid Sâdik. *Mucemu lugati'l-fukahâ*. Dâru'n-Nefâis, 2.Baskı, 1408/1988.
- Kanan, Orhan. *Kur'ân'da Kitap Kelimesinin Anlamları*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1994.
- Kar'an, Fayiz Arif. *Tekabül ve't-temâsül fi'l-Kur'âni'l-Kerim*. Ürdün: Camiatu Yermuk, 2006.
- Kar'an. *Tekabül ve't-temâsül fi'l-Kur'ân*. Ürdün: Âlemu'l-kutubu'l-hadîs, 2006.
- Karamollaoğlu, Fatma Serap. *Kur'ân İşliğinde Belâgat Dersleri; Bedî İlmî*. İstanbul: İşaret Yayınları, 2014.
- Kırîmî, Ebu'l-Beka Eyyub b. Musa. *el-Külliyât mucemun fi'l-mustalahat ve'l-furûkî'l-lugaviyye*. thk. Adnan Derviş-Muhammed el-Mısrî. Beyrut: Muessesetu'r-Risale, t.y.
- Krech, David - Ballachey, Crutchfield. *Cemiyet İçinde Fert*. çev. Mümtaz Turhan. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1970.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâlî, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009.
- Kuraşî, Ebu Zeyd. *Cemheretu'l-eş'ari'l-arab*. neşr. Ali Faur. Beyrut: y.y. 1406/1986.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *e'l-Câmiu li ahkâmu'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Berdûnî. Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısrîyye, 1384/1964.
- Kutub, Muhammed. *İslâm Terbiye ve Ahlâk Sistemi*. çev. Ali Özek. İstanbul: Hisar Yayınları, 1977.
- Lebid b. Rebia, Ebu Ukeyl el-Amîrî. *Divanu Lebid b. Rebia*. Dâru'l-Marife, 2004.
- Luwis, Malûf. *Muncid fi Luğa*. Tahran, 1379.
- Matlub, Ahmed. *Fununun belagiyyetun*. Kuveyt: Dâru'l-Buhûsu'l-İlmiyye, 1975.
- Maturîdî, Ebu Mansur Muhammed. *Te'vilâtu ehli's-sünne*. thk. Mecdi Baslum. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005.
- Meydânî, Abdurrahman b. Hasan Habenneke. *el-Belâğâtü'l-arabiyye*, Dımeşk: Dâru'l-Kalem, 1996.
- Nesefî, Necmettin, Amr bin Muhammed. *Talebetu't-Talebe*. Bağdat: Mektebetu'l-müsennâ, 1311.
- Özbek, Abdullâh. *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*. İstanbul: Esra Yayınları, 1994.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer. *Mefâtihu'l-ğayb*. Beyrût: Dâru lhyâu't-Turâsî'l-Arabî, 3.Baskı, 1420.
- Sayan, Erdinç. "Analitik Zihin Felsefesinin Temel Problemlerine Bir Bakış". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* 19, (Ekim 2012), 37-54.
- Semerkandî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim. *Bahru'l-Ulûm*. y.y., t.y..
- Sinanoğlu, Mustafa. "Küfr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 5 Ekim 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kufur>
- Sülün, Murat. "Kur'ân'da 'Kitap' Kavramı ve Kur'ân Vahiylerinin Kitaplaşması". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (1997/1), 53-120.
- Süt, Ayşe. *Din Eğitimi Açısından Kur'ân'da Hak ve Bâtıl Kavramları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Şahin, Hatice Nuray. *Vahiy Sürecinde E-M-N ve K-F-R Kökleri Üzerine Semantik Çalışma*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Şanver, Mehmet. *Kur'an'da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2004.
- Şen, Mustafa. *Kur'ân'da Va'd ve Vaid*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997.
- Şengül, İdris. *Kur'ân Kıssaları Üzerine*. İzmir: Işık Yayınları, 1995.
- Şeybânî, Ebû'l-Abbâs Saleb Ahmed b. Yahyâ b. Zeyd b. Yesâr. *Kavâidü's-şî'r*. tah. Ramazan Abdü't-Tevvâb. Kâhire: Mektebetu'l-Hâncî, 2. Baskı, 1995.
- Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid. *Câmiu'l-beyân an te'vil-i âyi'l-Kur'ân*. thk. Ahmet Muhammed Şakir. Müessesetü'r-Risâle, 2000.
- Temizer, Aydın. "Kur'ân'da "Rab" Kavramı Üzerine Semantik Bir Analiz". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (2013/1), 39-66.
- U'de Halil, Ebû U'de. *Tedavvürü'd-dilali beyne lugati's-şîri'l-cahiliyye ve lugati'l-Kurâni'l-Kerim*. Ürdün: Mektebetu'l-Menar, 1975.
- Yavuz, Yusuf Şevki. *Kur'ân-ı Kerîm'de Tefekkür ve Tartışma Metodu*. Bursa: İlim ve Kültür Yayınları, 1983.
- Zebîdî Murteza. *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmus*. thk. Heyet Beyrut: Dâru'l-Hidaye. t.y.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kasım. *Esâsu'l-belâğa*. thk. Muhammed Basil. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998.